Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1990 чыл
август
5
воскресенье
№ 179 (14379)
1925 чылдан чидирилеттинген
Өскүс 3 кап.

Хайыралаваанывыс ол

Хоорайның аян-шинчизин тарып олурткан ыяштар өзүмнери каастап турарынга кым-даа өөрүүр. Оон-биле чергелештир ол ыяштарны ажаап хайгааралары албан. Сөөлгү үеде таптыг көөр болзувусса, чаагайжыдылгаже сагыш салып келгенивис кошкак. Мындыг кошкак чоруктан олурткан ыяштарывыс чамдыктары каткылап калган. Бүрүлери саргарып, кадып калган.

Хоорайның кудумчуларының арыг-шеверин көрзеллиер. Ол арыг-шеверни кижи бүрүзү сагывайн турарывыстан, ында-мында боктар каракка көскү, янзы-бүрү чем артынчылары, саазыннар өгбейжи берген чыткылаар. Автобус доктаар черлерге оргаш арыг-шеверни сагывас чанчылывыс амдаа читпээн. Хоорайның турттакчы азы өске черлерден келген аалчы бүрүзү арыг-шевер чурумуи сагыыр чүве болза, ынчан хоорайвыс чараш, көрүштүг болуру чугаажок.

Хоорайның олурткан ыяштар суггарар машиналары үүгле кол албан черлериниң чаныр суггарар. Титов, Гагарин, Чехов кудумчуларын суггарбас-тыр. Мынчаар алалап ажыл кылырга, таарыжыр бе? Чок, болбайн аан. Олурткан бичии өзүмнерни ажаавас болзувусса, бойдусту дөмей-ле камнап, хайыралаваанывыс ол ышкажыл.

Михаил ЧАМЬЯН.

Кызыл хоорай.

Сагыш салыышкын дээш

Кызыл хоорайда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, инвалидтер эвээш эвес. Хоорайда чамдык бүдүрүлгелер, албан черлери база организациялар бот-идепкейи-биле оларга дузаламчызын көргүзүп турар. Ындыг дузаламчыны көргүзерин профобличөвүлелдин, радиотелевидениениң коллективтери идип үндүрген. Бо ажылга радиотелевидениеден Н. И. Принцеваны, база өске-даа албан черлериниң ажылдакчыларының киржилгезин демдеглевес арга чок. Бо чылдың эгезинде Кызылда кырганнар болгаш инвалидтер бажыңына ниитилер хурал чыылдырган. Дузаламчы талазы-биле тайылбыр кылгаш, 5 кижи составтыг комиссияны тургускан. Ол комиссияның адынын кырынга акша шилчидериниң 142652 дугаарлыг агар санын ажыткан.

Ол санны ажыткан соонда ол-бо черлерниң организацияларындан, бүдүрүлгелериннден дузаламчы кирип эгелээн. Чижээлээрге, Кызылдың дааранылга фабриказы 2401 рубльдин дааран хептерин эккеп берген. Хоорайның ыяш ажыл-агый бүдүрүлгезиниң коллективи 1 мун, Кызылдың коммунал девискээр бүдүрүлге ажыл-агый эргелери 1 мун рубльди дузаламчы кылдыр берген. Садыг министерствозунуң үлетпүр бараннар баазазы 3280 рубльди шилчиткен. Эзт комбинады 1059 рубльди интернат-бажыңга эт-херексел садып алыры-биле берген. Дузаламчы көргүзерин өске-даа коллективтер аазаан. Ол кирип турар дузаламчы акша эт-сеп, хеп-сын садып алырындан аңгыда, культура-массалыг ажылдарда база көрдүүнүп турар. Оон-даа өске чарыгдалдарга ажыглаарын планнаан.

Бо-ла бүгү сагыш салыышкына бажыңинтернаттың кырганнары өөрүп четтиргенивисти солун дамчыштыр илередикседивис. Тургустунган комиссия кежигүннери кирген дузаламчы акшаны чөптүг чарыгдаарынче сагыш салыр бис. Чамдыкта акша-хөрекги турза-даа, эт-херекселдер садып алыр баазаларга чеде бээрге, хереглээн бараннар чок-даа болгулаар-дыр. Бо талазы-биле айтырыгны үстүкү черлерде хамаарышкан удуртукчуларга-даа тургузуп турар бис. Олар биске дузалаарын аазап келген.

Василий УИНУКАЙ.
Күш-ажылдың хоочуну.

Боданыылыңар

Хоорай, суурларывыстың кудумчуларынга, хөй-ниити черлеринге бөлүк-бөлүк болгулап алган кылаштажып чоруур, мөгешыырак оолдарывысты, кыстарывысты хаая эвес көөр бис. Кижи оларны көргеш, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга ажылдаар улуг күш бисте барынга магадаар. Оларның чамдыктары ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринче өөренип кире бээр. А өскелери таарыжыр ажылдар тыпкаш, бичии-даа болза күрүнезинге үлүүн киирип эгелээр. Оон артканнары ада-иезинге дузалажып, аар-саар ажылдар-даа кыла бергилээр. Ол кончуг эки.

Ынчалзажок бөлүк кылаштажып чоруур оолдарның чамдыктары боттарының күжүн чарыгдаар чер тыппас. улуг-биче дивес хөме таварааи, хөй-ниитиниң черинге ыыт-шимээн үндүрген чоруурун кижи бо-ла көөр. Чамдыктары боттарының үезин кыстарны чыыра куспактаан, чок-ла болза сөөрткен турар. Ол энчок байдалга таварышкан кыс оолдуң ындыг четпес талазын ыяттыр сөглевес-даа. Бир болза карактарын өлертир арага ижип алган оолдар улустуң арагазын хунаар, оон кедерезе күжүн дөгээр, сумказын былаар. Чамдыктары бот-боттарынга кам-хайыра чок, шашкылашкан, тепкилешкен чоруур. Харындаа бижек, шивегей туткан, «маадырланган», кижилер дорамчылаан, коргуткан боор. Ындыг корум-чуруму кошкак оол азы кысты ада-иези-биле кады сайгарып, хемчээн алыр болза эки.

Чамдык херээженнер арагаже чүткээш, төрээн ажы-төлүн уттуптар. Ындыг херээженнерни өөрге, баштарының дүгү таагыланы берген, кеткен хевиниң өөү чидип, хир-чамга алыскан, чанында эдерткен ажы-төлү хирлиг, чуттуг апарган, карактары кылаанаар болгаш аштап-түреп «авай» деп идегелин илередип, кыйгырган чоруур. Мындыг кижизидилгеден ол чаш кандыг кижи болуп өзерил?

Чүс грамм араганы ишкен соонда, төп нерв системазынга ол 20 хонук иштинде башты сээденнедип, албаарадып келир. Моон түүнелинде, херээжен иелер угааны тудуу, мага-боду кошкак ажы-төл төрүп-божуп турары чажыт эвес. Ынчангаш аданелер оолдарывысты, кыстарывысты чаагай амыдыралдың кижизидилгезинче киирээлиңер, эп-найыралывысты улам быжыктырып, күжүвүстү ажыл-ишче мөөнлеп, төлептиг чурттаалыңар, боданыылыңар.

Нелля МОНГУШ.

Чөөн-Хемчик район.

Таныжып алыксадым

Харлыг баштыг Мөнгүн-Тайганың бажындан, кыдыг черде турар Кызыл-Хая суурдан силерге изиг байырны чедирип ор мен. Силерниң «Шын» солунну үспейи номчуп турар мен. Чоокта чаа «Олар—келир үениң специалистери» деп Артык Ховалыгның материалын сонуургап номчудум. Тыва оолдар, кыстар эртем-билиг чедип ап, эп-найыралдыг өөренип турары эки-дир. Иркутскиниң даштыкы дылдар институдунуң студентизи Саяна Ооржак-биле чагаалажып, таныжып алыксадым. Мен база даштыкы дылдар сонуургаар мен. Саяна менээ сүме кадар чадавас.

Марта ХЕРТЕК.

Даштыкы дылдар институдунуң адрези: 664031, Иркутск-31, Байкальская кудумчузу, бажың № 136.

Бодум хуумда

Силерниң солунуларны доктаамал номчуур кижи мен. Социал чөптүг эвес чорукту өске солуннардан артык чырыдып турар деп бодаар мен. Интернационалчы харылзааларны чогумчударының дугайында хөйле үүлдер үндү. Бо талазы-биле хемчег алдынып турары та кандыг чүве.

Чамдыкта солуннарны номчуп орарга, кем-херек үүлгедип турар-даа, бурулуг-даа улус үүгле тыва оолдар апаар-дыр. Мен бодаарымга, өске талазын ыыт чок эрттирери база шын эвес. Июнь 20-де үнген «Шында» 30 килограмм сөөк чок коң эзт чажырып алган кижилер—А. Роднонова, Г. Саломахина, Р. Лихачева бардыр. Ол бир дугаар эвес таварылга, оон мурнунда-ла аксы амдажаан турган-дыр. Таныш-көрүштеринге бүдүү садыглаар, чогум чонга сөөк килдеп бээр деп бужар чүве-дир.

Сукпакка болган соңгулдаларга орус кижиниң эрттирип аар дээш эрге-дужаалдыг чамдык кижилер арын-нүүрүн артынга каапкаш, «үүгле бис» дээр хөөннүг турган.

Бойдусту төтчеглеп, араганы улуг өртекке садып, ажык-кончаа сүрүп турар кижилерде орустар база бар. Оларның хөй кезии чымчак, шалыныт ажылдарда. Тыва кадрларны өрү тыртып көрзе. Черле ынчаш, бо бүгүнү деннелгелиг кылдыр тургусса деп бодум хуумда болалдыг мен.

С. МОНГУШ.

Шагаан-Арыг хоорай.

Катап эгидер дээр болза...

Тыва эки чанчылдар дугайында эвээш эвес бижип турарын эскердим. Маңаа хамаарыштыр бодумнуң чамдык бодалдарымны база бижикседим.

Тывага национал-хосталгалыг революцияның тнилээни, аңгы демиселиниң чидиглengeни, тыва бижиктиң тывылганы, «контларны» шииткени Тываның Совет Эвилелинге каттыжып киргени дээш төөгүнүн оон-даа өске балалбас арыннарын билир болгай бис. Эмин эрттир хувискаалчы чорук эки чүвелерге шоолуг-даа чедирбээн. Ол үени чурттап эрткен, чүвени көрген чамдык хоочуннар, кырганнар-даа аравыста бар.

Ам боттарывыстың ада-өгбелеривистиң адап кааны тыва аттарны катап чурумчутса деп бижип турар бис. Оны эгидер болза, хөй үе херек. Бежен чылдар үезинде ойнап чораанывыс лаптуну, баг магарын сактып кээривиске, кижилериниң идепкей, сонуургалы улуг турган. А чамдык аныктарывыс арагалаар, таакпылаар, хоралыг үүлдер тынар, безин кинолар көрбес, а салоннар кезиир, чижеи улуска акша-төгерини анаа-ла чашканнап чоруурун дыка хоюданчыг.

Эки чанчылдарны катап эгидер дээр болзувусса, чер-черлерге аныяк-өскен араазынга сүртаал ажылын херек кырынга чоруп турган чедип албас болза, саазын кырынга чеже-даа бижипризиске, ол болдунмас.

Салчак СЕРЕН.

Кызыл хоорай.

ДУРЖУЛГАНЫҢ АДРЕЗИ: «Хадың», «Саян», «Көк-Тей» совхозтар

Эрткен пятницада, август 3-те, Кызыл, Каа-Хем, Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарның совхозтар директорларының, чамдык специалистериниң, АҮК даргаларының, райкүүском даргаларының, Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң харыысалгалыг ажылдакчыларының семинары болуп эрткен.

Республикада мал чеми белеткээриниң байдалы онзагай нарын, берге бооп турарын барымдаалааш, ону Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле республиканың Агроүлетпүр эвилели чыылдырган.

Семинар үстүнде адааныывыс үш ажыл-агыйта болганының чылдагааны үүдел? Оларда эки үүлдер бар: «Хадың» совхозта мал чеми болбаазырадыр цех ам ийи чыл дургузунда ажылдап турар. Ону бөдүүнү-биле чугаалааргa мындыг: кол инженер В. Н. Алдын-Херелдиң удуртулгазы-биле малга курган база бус-биле чымчадыр бээр цехти кылган. Оон схемазын семинарның киржикчилеринге көргүскен. Ол цехтиң күүзү шакта 25 тоннаны белеткээр, а холумак чемни бус-биле чымчадыр оңгар (цех) 10 тоннаны чымчадыр.

Чаа үүл черле сонуурганчыг. Ынчангаш цехтиң кол кезектери үүлерил, оларны канчаар эптеп кылганыл, өртек-үнези чежел, каш кижи ажылдап турарыл дээрзин семинарның киржикчилеринге кол инженер В. Алдын-Херел биле кол зоотехник И. Петкевич олар тайылбырлаан.

— Курган чем белеткээр цехтиң ниити өртээ 6 мун рубль, хамык-ла дериг-херекселдерни белеткеп алза, неделя дургузунда эптеп кылып ап болур чорду — деп, кол инженер тайылбырлады.

Цехти ажыл-агый бүрүзү кылып ап болур. Ынчангаш мал чемин белеткээрде үүлерни кайы хире хемчээлдиг кылдыр холуурул, хамык-ла технологтуг шугуму үүлерден тургустунарыл, канчаар ажылдаарыл дээрзин чамдык эштер шыйып, чуруп, тайылбырладып алганнар.

А мал чемин бус-биле чымчадыр оңгар эзлчегде 10 тоннаны белеткээр. Ол болза фермада 600 ажыг малды шуптузун хандырып шыдаар. Өске холумактар-биле кады аңаа 2-3 чыл болган саваңны холуп чымчадыр. Чемнин шынарын лаборатория доктаамал хынап турар. Ол эрги саваңны ынчаар холуп чымчадырга, оон протеини көвүдээр база клеткаларының дыралчак чоруу эвээжээр.

Саваңны шак ынчалдыр болбаазырадырынга херек бир үүл — кальцийниң диамонийн республикада 400 тонна бар. Ону совхозтар албайн турары канчаптаа шын эвес.

«Хадың» совхозтуунга бодаарга, «Саянда» мал чеми белеткээр цехти кылганы оон-даа бөдүүн. Ол дугайын ук ажыл-агыйның директору В. И. Жирнов семинарның киржикчилеринге чугаалаан.

— Бис мону ийи чыл улаштыр ажыглап тур бис. Өртек-үнези улуг эвес — 2-3 мун рубльди чарыгдааш, кылып ап болур. Күүү-күжү шыырак, чеже тонна чем фермага херегил, кылып, белеткеп ап болур. Мону бистиң кол инженеривис В. И. Корчагин чогаадып, эптеп кылган. Оон удуртулгазы-биле. Бир эвес совхозтардан эштер бистиң бо цехтин ажылын, тургузуун сонуургап кээр болза, төлевилелиниң чуруун кылып берип болур бис —деп, директор Виктор Иванович сонуургатты. Директорнуң тайылбырын дыннааш, шынап-ла, семинарның киржикчилери орук ара чоруп олура, ол цехти барып көргеннер.

Семинарның киржикчилери Бии-Хемден эзп келгеш, «Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазынга барганнар. Аңаа баштай малчыннар бажыңында кызыл-булунга чыылгаш, ниити республикада агроүлетпүр комплекизинде байдал дугайында Агроүлетпүр эвилелдиң удуртукчуларының тус-тузунда информацияларын дыңнаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазының бирги оралакчызы А. А. Мельников сес алгаш, семинарның ажылын түүнээн. Кан-халыын болганы-биле байдал дыка нарын. 100 мун ажыг гектар тараа, мал чеми культураларын үндүр бижээн. Бо бүгү байдалдан канчап уштуларының, чүүү кылырының талазы-биле доктаалдың төлевилелин ажылдап кылган. Ону бо чоокку хүннерде республиканың Министрлер Чөвүлели хүлээп алыр.

Мал чеми белеткелиниң темпизи амты үеде куду. Олче бүгү чонну эвилелдээр херек. Бии-хемчилернин дуржулгазы-биле республиканың ажыл-агый бүрүзүнге мал чеми белеткээр арганы ажыглаар. Септелге-техниктиг бүдүрүлгелерниң күжү-биле шак ындыг 20 цехти белеткээш, ону ажыглалга киирер.

Бо чылын малга курган чемни үүгле болбаазыраткаш бээр. Оон ачы-дузазы улуг дээрзин «Хадың» совхозтуң дуржулгазы бадыткаан. Ол ышкаш ам рапсты тарыыр херек. Үрезин бар.

Семинарның түүнелинде, оон киржикчилери «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының чайгы баазазынга барып, ында малдың ажаалда-хайгааралын сонуургап көрген.

Мал чемин болбаазырадыр талазы-биле бисте шак ындыг эки үүлдер бар турда-ла, ону нептеретпейн, ажыглавайн турарывыс кончуг-ла буруу. Бо семинар ол четпести чайладырынга улуг дөгүм болур ужурлуг.

Седен ХЕРТЕК.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге ужуражыышкын

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы И. С. Силаев Тыва АССР-ниң удуртукчулары-биле ужурашкан. Россия Федерациязының бөлүк депутаттары ужуражыышкынга киришкен.

Автономнуг республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинде шыгыы хожудаашкын дугайында айтырыгны ужуражыышкын үезинде чугаалажып көрген. Национаддар харылзаларының чидигленгенинче, Тыва АССР-де кем-херек үүлгедиишкиннерининиң көвүдээнинче энза кичээнгейин ургандырган.

Тыва АССР-ниң хөгжүлдезинде хожудаашкынны ажыл эртер, оон улус ажыл-агыйының структуразын сайыргайжыдар, көдээни сайзырадыр, көдээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадыр күүчүлерни улгаттырар, социал адырның материалдыг баазазын эвилелдер дугайында программаны эн кыска хуусаада белеткээр талазы-биле шиитпир хүлээп алдынган. Тыва АССР-ниң ажыл-агый түскайлан чоруун күштелдиреринде хандырар айтырыгларны шиитпирлээр, национал кадрларны белеткээр талазы-биле боттуг дузаны көргүзер сорулга салдынган.

Бодунуң хоойлу-дүрүм камгалаан органнарының ажылын идепкейжидерин, эргехоойлу камгалалын чогуур деннелге тургузары дээш ук органнарның харыысалгазын күштелдиреринде Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге сүмелээн. Эргежон чугула материал-техниктиг дузаны автономнуг республиканга көргүзерин Россия Федерациязының хоойлу-дүрүм камгалаар органнарынга даваскан.

Республикага чоокку үеде келир дугайында Тыва АССР-ниң чазааның чалалгазын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы И. С. Силаев хүлээп алган. Чамдык айтырыгларны ол үеде тус черге шиитпирлээр.

(СЭТА).

Кышкы үеде малга элбек сиген херек. Ону белеткеп алырыче Салчак Тока аттыг совхозтуң механизастаан бригадалары, звенолары организастыг кирген. Кызымак ажылдаан механизаторларның аттары дораан-на билдинге берген. Сарыглар Байыр-оол сараатче сигенни бөкпээ-биле эккеп салыр шагжалыг бистиг тракторну башкаргаш, беш хүннүң чарыжының макталынга кирген.

Волокушалыг тракторларның бирээзин Хомушку Алексей башкарып, дырбааштарлыг тракторлар-биле дүргектей бөлдүрүп каан сигенни оваалай бөлдүрүп бээр. Тургузуп каан техника чанынга Млчик Мижит-оол, Ондар Чечен-оол, Оюн Даваа, Оюн Юрий, Оюн Владимир оларны чурукка тыртырдывыс. Шупту сигенни бөлдүрүп, сараатта-арынга киржип, хөй ажылды бедик бүдүрүкчүлүү-биле күүседип турар болдулар.

Ондар ОХЕМЧИК.

ЧУРУКТАРДА: сараат салыкчызы Сарыглар Байыр-оол; Тей-Адаанда шөлдериң мурнакчы сигенчилери.

Бөгүнгү номерде:

● СОВЕТТЕР: ажыл-херектиң эгези (2-ги арында).

● Рим папазы Иоанн Павел II (үшкү арында).

● «Дидир-ди д и р г е» черле бүзүреп болбас (4-кү арында).

ОРБИТАГА ТУДУШТУРУЛГА

«Союз ТМ-10» космос кораблин «Мир» орбита комплекизи-биле тудуштурарын 1990 чылдың август 3-те Москваныы-биле 15 шак 46 минута турда боттандырган. Анатолий Соловьев, Александр Баландин, Геннадий Манаков болгаш Геннадий Стрекалов кады ужудушкуннуң үезинде эртем-техниктиг база эмнелге-биологтуг элээн каш шинчилелдерни болгаш шенелделерни кылыр. Планнаттынган ажылдарны дооскан сөөлүнде Анатолий Соловьев болгаш Александр Баландин «Союз ТМ-10» корабль-биле Черге август 9-та эзп келир.

Орбита комплекизиниң чедиги кол экспедициязының экипажының — космонавтылар Геннадий Манаковтуң болгаш Геннадий Стрекаловтуң ужудуушкун программазы дөрт ай дургузунда боттандырар кылдыр көрдүнген, ынчангаш моон мурнунда күүсеттинген программалардан эн-не узун хуусаалыг болуп турар. Геофизиктиг, астрофизиктиг шинчилелдерни, биотехнологтуг болгаш биологтуг шенелделерни программада киирген.

Телеметриктиг медээлерни өзугаар алырга, «Мир» комплекстин ырында системалар таарымчалыг ажылдап турар.

Ужудуушкун программазын күүседиринче космонавтылар эгелеп кирген.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛЧЫ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанда хоочуннар организациязының делегациязы Кызылдан бөгүн эзп чаныпкан. Музейни, дааранылга фабриказын, хоорайның өске-даа солун черлерин аалчылар көрген болгаш «Чедер» курортунда дыштанып турарлар-биле ужуражып, хөөрешкеннер.

Бистиң республиканың хоочуннар шимчээшкининиң активчилери-биле моол өөнүктериниң ужуражыышкыны солун болган. Ук ужуражыышкынны бурунгу хүн Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга организастаан. Найыралчы ужуражыышкынның үезинде хөй айтырыглар дугайында оон киржикчилери чугаалажып көрген. Чижээ, ниитилел-политиктиг амыдыралга дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының ролюун база туружунуң дугайында, Моолда болгаш бистиң чуртувуста хоочуннарның пенсиязының хемчээлинин, инвалидтерни болгаш азы-хары дөгүй берген кижилериң ажыл-биле хандырганының, хоочун салгалдың кадыкшылыынга хамаарыштыр сагыш салыышкынның дугайында чугаа болган.

Биске кээп чораан аалчылар—Убса-Нур аймактың дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының чөвүлелинин даргазы Д. Гомбосүрэн, делегацияның кежигүннери Х. Цэндэнсүрэн, Б. Жавзан болгаш Б. Цэрэнэдмид олар хоочуннар айтырының аймакта канчаар шиитпирлеп турар дугайында тодаргай чугаалааннар. Оларның салган айтырыгларына дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының республика чөвүлелинин даргазы Т. Ч. Норбу болгаш өске-даа эштер тайылбыр харыы берген.

Всеволод ФИЛИППОВ.

Сессия соонда

саналдар, бодалдар

АЖЫЛГА КӨРГҮЗЭЭЛИҢЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының эзлчег чок ийги сессиязының материалдары-биле таныштым. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Ч.Д. Б. Ондарның илеткелиңде кижиниң мээ-медерелинче сине бээр факт-барымдаалар, чидиг шүгүмүүлел бар-дыр. Сес алган кижилериң санал-оналың хандыр номчуп, бодап орарга, ындыг чүгүла айтырыгны шиитпирлеп турда, өскелериң хөлегезинче азы дузаынче шилчий бээри — херек кырында холу-буду-биле тудушпайн, хөй-ниити организацияларын удуртпайн, даянмайн турарында деп түүнелге келдим. Амы-хуумда Бии-Хем районнуң иштики херектер килдизиниң начальниги Ю. Я. Норбунуң, Шагаан-Арыг хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы М. К. Анай-ооллуң, Кызылдың № 12 школаның директору депутат В. К. Левашовтуң, Улуг-Хем район Совединиң даргазы Д. Х. Ооржактың саналдарын үнелеп, бодумнуң бодалдарымга каттыштырар кижи-дир мен.

Бичин чүвени улуг кылдыр көөктүрер, чашпан-сиген тыртыш алган аныяктарны, багай үүлгедиглер кылыптар кижилерни өстеп, тодарадыры чүгүла, ындыг кижилер чоннуң дайзыннары. Үүлгедиг болур-ла министр В. Б. Кара-Сал буруулуг дээрге үндезини-биле шын эвес. Көдээ Советтер ада-иелерден, агитквартиралардан негелдени күштелдирер болгай. Хандырылга дээрге-ле акша-шалын өскени ол-дур, чонунуң мурнунга ак сеткилдиг бараан болуп, улугбиче кижилерни төрээн оглуг дег чаагай чанчылдарга чанчыктырар. Аг-шериг, боомоңгу, шагдаа ажылдакчылары мөөнээн ажыы чок.

Тываның херектеннери Тывазында хөрээн эрттирзин, өске черлерден чүзүн-бүрү улус келгеш, тыва чоннуң ат-алдарын бужартадып, оларның ажы-төлдү шын эвес орукче баштап, хопчип, дидир-дидир чугаа тарадып турары кижиниң сагыш-сеткилинге аар-дыр.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
1964 чылдан СЭКП кежигүнү.
Каа-Хем район.

Советтер: ажыл-херектиң эгези

Сүт Хөлге болган тагарыгда кызымал араганы кымгар хаанын ырганы? Тайганың тайгазынга ханртир өскүсүн чүге кыла сергенил? Чогаалчылар М. Кенин-Лопсан, А. Даржай шын айтырыглар көдүрген. Ону ам-даа чон уламчылаза эки. Эттиңмээн бис, экиживээн бис, бижилчырыдың тургаш демисежир. Тывалар шагдагы тывалар эвес-ле болгай. Эртем-билиивис, культуравыс бедзэн. Чоннуң ажы-төлү ССРЭ-ниң кайы-даа хоорайларынга өөренир, ажылдаар, дыштаныр, оларга ат-алдарны, ажык орукту ажыдаалыкар. Боданып көрээлинер, сессиянның материалын хоозун чугаа-сост-биле эвес, ажыктыг боттаныышкыннар-биле кылыылыкар. Корум-чурум үрекчилерин кижизидерде эн эки ажыл — аныяктарны ажылга хаара тудары, спортка хандыкшыдары. Мээн бо саналым хөй чылда ажылдап келген дуржулгам-дыр, коргүүүм-дүр. Тыва АССР-ния Дээди Совединиге бо айтырыглар талазы-биле кымдаа «хөк» дивээнин хомуданчыг.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
1964 чылдан СЭКП кежигүнү.
Каа-Хем район.

КҮҮСЕЛДЕ КАНДЫГЫЛ, КӨРЭЭЛИ

Район Совединиң эзлчеглиг сессиязы чоокта чаа болуп эткен. Анаа «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң эзлчег чок сессиязының көрген айтырыынга хамаарыштыр» районга хөй-ниитиниң корум-чурумуң быжыглаан болгаш кем-херек үүлгедир чорукка удур демисел чорудар талазы-биле, район Совединиң кылыр хемчеглери» деп айтырыгны депутаттар чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди Советтиң даргазының оралакчызы Н. В. Чындыгыр кылган. Ол илеткелиниң эгезинге күш-ажылчы ишчилериң 6 айларда бүдүрген ажылынга доктааган. Райсө бо айларда мал продукту ларындан — эзт, сүт болгаш дүк бүдүрер база садар планнарын күүсеткен. Наадымга уткуштур чарлаттынган социалистиг чарышка «Кызыгаар» совхозтуң күш-ажылчы ишчилери мурнаан. Мурнакчы болганы дээш партия райкомунуң, район Совединиң шилчиир Кызыл тугун тывыспышаан, акша шаңналын берген. Хойжу бригадалардан «Кызыгаар» совхозтуң № 2 (бригадири Наталья Дөнчүн), «Таңды сыны» совхозтуң Мерген Чоодунуң, Севзон Спилиннин удуртқан бригадалары типлекчи болганын илеткелчи демдеглээн.

Оон ыңай ол улус ажылагыйының хөй янзы адырындан эки ажылдыг 25 мурнакчыны адаан. Оларга СЭКП райкомунуң хүндүлел бижиктерин тывыскан. Районнуң хүндүлел самбыразынга күш-ажылга шылгараан 10 кижини киирген. Эки ажылдыг 21 кижи республика Наадымынга кириишкеш келген. Бүдүрген ажылдар-биле чергелештир илеткелчи корум-чурум айтырыынга база доктааган. Кем-херекти үүлгетпес, кижиниң амы-тынын кижи бүрүзү үнелээрин чедип алыр дээш суурларда коллективтерге ажылчы чоннарының база комсомолчу аныяктарының чураларын эрттиргилээн. Анаа кыйгыыгны база хүлээп-алган. Ол кыйгыыгның түүселдези кандыгыл? Райкүүском аныяктарны ажылга тургузар хемчеглерни ап турар. 20 оол. кысты ажылга тургускан. Бо ажыл ам-даа уламчылавышаан. Райкүүском ажылчы чоннуң, аныяктарның, эр болгаш хөрээжен улустуң хуралдарын түс-тузунда эрттиргилээн. Интернационалчы 16 өг-бүлени болгаш орустап чугаалаар кижилерни чыггаш, ажык чугааны кылган.

Илеткелчи кем-херек үүлгедиишкинин чугаалап тура, бо эткен 6 айларда ындыг херектиң 34 хуузу ажыттынмаанын демдеглээн. Суд органынга чүгле 63 херек киргеп. Милицияга дузалажыр түр комитет ажылдап турар. Ында 3600 рубль чыгдыынган. Оларның эргезинге бир УАЗ машинаны берген. 10 кижи составтыг ажылчын отрядты оларда быжыглаан. Корум-чурум хажыдыышкынына болгаш кем-херек үүлгедиишкининге удур демиселди чорудар ажылга культура килдизиниң, № 1 школаның, райпонуң, № 4 ясли-садтың, аңныыр-тывыш болгаш суг ажыл-агыйларының коллективтери идепкей чок киржип келген. Бо коллективтерниң улусчу дружина отрядтары дежурныйлаашкынче ийи удаа үнмээн. Моон соңгаар бо ажылды коллектив бүрүзү шыңгыы деннелге көөрүн илеткелчи күзээн.

Сессияга илеткелге хамаарыңгыр 16 кижи саналдаан. Депутаттар саналына кем-херекти үүлгедиишкининге удур кандыг хемчеглер чорудун келгенин база боттарының хөрек өйген бодалдарын аная илереткеннер. Ам оларның саналдарының чамдыктарын маная киирип көрөгн. Шуурмак көдээ Совединиң күүском даргазы **Биче-оол Шулуун-оол:**

— Бистиң суурда сес нацияның төлөзэзи чурттап турар. Чогум бот-боттарын ылгажыр хөөн бисте чок. Сөөлгү неделяда хурал кылдывыс. Анаа ийи өг-бүле көжүп чоруур күзелдерин илеретти. Ол дээш орустап чугаалаар чурттакчылар өлзэн шүгүмүүлелдиг саналдарын берген. Ындыг шүгүмүүлелдиг сайгарылганың түүнелинде «Көшпес бис» деп чурттакчылар сагыш-сеткилин илереткен. Ыяш ажылагый чериниң директору Туккреевтиң удуртулгазында 115 ажылчын бар. Ол чамдык чурттакчыларны көжеринче агитация кылып турганын орустап чугаалаар чурттакчылар боттары сойгалаан.

Районда харылзаа белдириниң начальниги Хоптак-оол Иргит саналынга 7 аныяк кижини ажылга хүлээп алганын база 6 кижини түр када ажылга керээ-биле киирип ап болурун чугаалаан. Милицияга дузалаар отрядка бир кижиниң шалынын чыл төнчүзүпге чедир шилчиткинин, аныяктарның танцы шөлүн тударынга 5 муң рубльди коллектив хуралыдан бээр кылдыр шиитпирлээнин ол саналынга демдеглээн.

Депутат **Серенма Шойдун** мынча диген:

— Округумнуң соңгукчуларынга хурал эрттирдим. Анаа 110 чурттакчы киришти. Кем-херек үүлгедиишкинин шуут соксадыр деп шиитпирни деткидилер. «Известия» солунда Тыва дугайында материалды номчааш, таарзынмадым. Ийи-чаңгыс төлеп чоктарының уржуундан бүгү тыва чоннуң ат-алдары баксырап турар-дыр. Болган кем-херек үүлгедиишкинин ханы анализтеп албайн чыткаш, хөөрединшкиннер, үрдүнчек сөстөр бижипринче далашпазывысса чүл? Үрдүнчек хөөрединшкиннерден нацияның аразында ийин эвес билиишкиннер тывылдырар чорукту моон соңгаар дүй шавар болза эки.

Берт-Даг ортумак школазының директору **Клара Комбу** сес алгаш, мээн орустап чугаалаар чеңгем база ооң ажы-төлү-даа бар дээн. Бистиң тыва чонга өске нацияның улузун ылгай көөр хөөн шагдан бээр турбаан. Ындыг хөөннер чамдык төлеп чок ийи-чаңгыс кызыы угаанныг кижилерден тыптып магат чок. Корум-чурумну эжижидер дээш, кем-херек үүлгедиишкинин демнежин тургаш демисел чорудар дээш ажылдаар апаар бис. Нацияның аразынга чөрүлдээлер тывылдырар, ийин эвес билиишкиннер тарадып кижилерге эрге-хоойлу органнары шыңгыы хемчегни көргүзер болза, күзенчиг-дир деп, ол саналынга тайылбырлаан.

Сессияга депутаттар мурнуку айларда кылдынган чамдык ажылдарынга доктаавышаан, моон соңгаар канчаар ажылдаарының арга-сүмелерин саналдап чугаалашкан. Депутат бүрүзү бодунуң харылап турар округунуң өрге санынга чедип, ишти-хөөнүн билчип чугаалажыр сорулганы салып, корум-чурум хажыдыышкыны, кем-херек үүлгедиишкини болдурбазының хемчеглерин бир деммнг ажылдап тургаш чедип алырын дугурушкан.

Моторк ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Ылгалы чүдел?

Кандыг-даа мергежилдиг кижизи үезин кээрге, назыдап-кырааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, күрүненің пенсия-пособиезин четтирип эгелээр. Күрүнезиниң мурнунга төлептиг улуун чогуур үезинге чедир киргеш, хүндүлүг дыштанылгаже үнүп турарлар бистиң республикада эвээш эвес. Оларның чамдыктары күш-ажыл кылыр шинээ барындан улаштыр ажылдап артып-даа турары бар. Бо дээрге кижи бүрүзүнүң эргези болбайн аан.

Мээң борта чугаалаксаан чүүлүм — пенсияже үнүп турарларның пенсиязының тыпсын турарының ылгалы. Чижээлээрге, чамдык кижилер республика чергелиг азы оон өске-даа деннелгелиг пенсияны ап турар. Оларның алыр пенсиязы 110—130 рубль чеде бээр. Бо дээрге бүдүн шалын шыкажыл. Мен ындыг улуг пенсия ап турар деп буруудатпайн тур мен. А суурларда шагдагы колхоз тургузуунуң үндезилекчилери база бар. Олар базала кадыг-быжыг амыдыралды эрткен кижилер-дир. Кижи бодаарга, пенсиязы үстүнде адааным пенсионерлерден эвээш-даа болза. Кызылда «хоочуннар» магазининде дег, оларга чиигелделерден көрзе чүл?

Көдээде хоочуннарның шагдагы амыдыралын, ажылдап чораан кадыг-берге ажылын деннештирерге, шынап-ла, Кызылдың пенсионерлериден дудак чок деп санаар мен. Оларның ажылдап, амыдырап чорааны кончуг аарберге болгай. Кызыл хоорайда ажы-төлүнүң аайы-биле кады чурттап орар колхоз үндезилекчилери кырганнар база эвээш эвес болдур ийин. Оларның демги улустан ылгалы чүл? Мону амгы ажыкчарлыг үеде бир янзы көрүп, бөдүүн пенсионерлерин аъш-чем алырын база эде көрзе. Министерство чери мону черле кичээнгейге ап, өөренип көөру ажыктыг хире.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ЧУРУКТА: Өвүр районда Чаа-Суурнуң холушкак бараанар садыглаар магазининиң садыгжызы Хуурак Хүлер-оол кадайы Хуурак Зоя-биле ында он ийи чыл дургузунда ажылдап келген.

Чаа-Суурнуң бо садыгжы өг-бүлези эки ажылдааш, чоннуң хүндүткелин чедип алган. Оларның ажылында хожудаашкыннар чок. Бараанар саарылгазының планнарын ай санында ажыр күүседип турарлар.

Хуурак Хүлер-оол улуска аъш-чемнер, Зоя хеп аймаан садыглап турар.

Оидар ОХЕМ-ЧИКТИҢ фотозу.

Төрээн чүртүвүстө

БЕЛГОРОД. Областың хөй районнарында агаар-бойдустуң амгы байдалы нарын, чаашкыынныг, хаттыг. Ынчалзажок ажыл-агыйларның механизаторлары дужут ажаалдазының эптиг аргаларын ажыглап турган, тараа культураларының чидириниң эвээжеткен. Бо чугула херекке бирги черни Валуй районнуң арендалыг звеноларының кежигүннери эзлеп, чидиригни барык болдурбайн турар. Тарылга шөлүнүң үштүн ийи кезиниин дужүдүн кестирип, бастырып алган. Дужут ажаалдазы болгаш күрүнеге тараа дужаалдазы үргүлчүлеп турар.

СИМФЕРОПОЛЬ. Иелер болгаш бичин уруглар камгалалының төвүн чоокта чаа Симферополь хоорайда ажыткан. Партия обкомунуң аалчылар бажының чаа төпке тускайлап берген. Иелер болгаш бичин уруглар камгалалының чаа төвү чаштарны база иелерни ам шинчип, оларга эмнелге дузаламчызын көргүзүп эгелээн. Эде тургустунуушкуннуң ачызында иелер болгаш бичин уруглар камгалалының төвүнге чаагайжыдыр кылдыынган бажыны берген.

КЯХТА. (Бурят АССР). Академик В. А. Обручев аттыг чурт музейи бодунуң үүс чылын демдеглээн. Музейни септеп, чаарткан сөөлүнде ооң эжиктери база катап ажыттынган болгаш ында делгээн ийи үүс муң ажыг үүүлдерни — төөгүүнүң эртинезин анаа келген кижилер улуг сонуургал-биле көрүп турар. Чурт музейиниң үүс чылынга тураскааткан эртем-практиктиг конференцияга Чехословакиядан, Австралиядан, Моол Арат Республикадан келген эртемденнер база киришкен.

КРАСНОДАР. Специализастаан школа-интернат Ейск хоорайда ажыттынган. Шериг ужудукчузунуң мергежилин шингээдип алырын күзээн 15—16 харлыг ооллар анаа өөренир. Тоску классты чедишкинниг доосканболгаш кадыкшылының байдалын ёзугаар шериг училищелеринге өөренип шыдаар ооллары ам шилип, хүлээп ап турар.

(СЭТА).

Сан-хөө айтырыы

САМЧЫГДААШКЫННЫ БОЛДУРБАС

Сан-хөө контролюн эки тургускан тудум дыка хөй чүрүм хажыдыышкыннары, ажыглаттынмаан курлавырлар илереттинер. Сөөлгү чылларда СЭКП ТК болгаш совет чазак социалистиг өнчүүнүң кадагалалының контролюн күштелдирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни хүлээп алган. Маная холбаштыр ведомство иштиниң сан-хөө контролю улуг сорулгаларны күүседир ужурлуг.

Тываның хереглекчилер ниитилелиниң дыка хөй организацияларында ведомство иштиниң контролю эки тургустунган. Ындыг-даа-бол, ревизияларның болгаш хынаалдаларның көргүзүп турары-биле алырга, чамдык райполарда бүдүрүлгелерниң экономиказын ханы өөренип көрбес, сан-хөө ажыл-чорудулгазының болгаш материалдыг үнелиг үүлдериниң кадагалалының база ажыглалының анализин өй-шаанда чорутпас чоруктар бар. Шак бо бүгү социалистиг хоойлудүрүмнү болгаш күрүненің сагылга-чурумун хажыдарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Чоруттунган ревизиялар сан-хөө болгаш ажыл-агый сагылга-чурумунуң дыка хөй хажыдыышкыннарын илереткен. Кончуг багай үүл чүл дизе, хажыдыышкыннарга буруулуг кижилерге хамаарыштыр кандыг-даа хемчеглериң алдынмайн турары.

Банк документилериниң хынаалдазы чорудуп тура Бай-Тайга райпозунуң ажылхеректерни эренгей, хажыдыышкынныг чорудуп турарын Тыванын Респотребсоюзунуң ревизия болуу илереткен. Райпо 1988 чылдың июнь 30-де бодунуң санажылга санындан 14,6 муң рубльди ужулгаш. Абаканла бир будүрүлге каттыжыышкынынче шилчиткен. Ук организацияны төлээлеп келген «шабашниктер» бригадазы райпонуң девискээринге сигнализация системазын тургускан. Система чүгле 15-18 хонук ажылдааш сандан үнген. Бо бүгүнү кылырының, магадыладыг хуусаазының дугайында керээ чардынмаан. Күүсеттинген ажылдарның хүлээп алыышкынының актызында чүгле райпо баштаар черинин даргазы К. С. Чамбый-солдун ады бар. А райпонуң улуг бухгалтери А. К. Ооржак төлээринден ойталаан. Моон алгаш көөрге, К. С. Чамбый-ооллуң буруузу-биле күрүнеге когарал чедиртингендир. Маная хамаарыштыр Тываның хереглекчилер ниитилелиниң ревизия бригадазы Респотребсоюзтуң өмүнээзинден Бай-Тайга районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. С. Дилакка райпо баштаар черинин даргазы К. С. Чамбый-ооллуң болгаш ооң оралакчызы К. Д. Ортааттың талазындан ажылынга ээ-харыысалга чок, ажыл-агыйны эвес чоруунуң дугайында тургустунган актыга үндезилеп, ун чүүлдү сайгарып, чогуур хемчеглерни алырының дугайында дыкнадыгны чоруткан.

Ук райпода ажылдап турар адырлар специалистеринге социалистиг кадагалалы дээш негелдени күштелдирип, ол бүгүнү хандырбайн турар болза, олардан шыңгыызы-биле айтырар ужурлуг.

1989 чылда болгаш бо чылдың I кварталында аргажок ховар бараанарның база чиик автомобильдериниң садыглаашкынында совет садыгныа чурумун каржызыбиле хажыткан фактылар илереттинген. Үстүнде адааным үелериниң дургузунда райпо 19 чиик машиналарны саткан. Оларның иштинден 6 машинаны райкүүскомпуң тургусканы оочур дамзызын тооп көрбейн саткан. Көдээ ажыл-агый продуктуларын дужаагаш ховар бараанар алыр дугайында чурум база-ла хажыттынган.

Бай-Тайга райкүүскомунуң чиик машиналарны садып алырының оочурлар дамзызында Кызыл хоорай чурттакчылары В. С. Гончаров, А. Т. Степанищев, Бай-Тайга райкүүскомунуң даргазы турган, ам Ак-Довурак хоорай Совединиң даргазы В. Х. Суге-Маадыр, В. С. Дагба-Доржу, С. Ч. Хертек болгаш райпо баштаар черинин даргазы К. С. Чамбый-оол оларның аттары чок, ынчалза-даа олар чиик машиналарны бо райондан садып алганнар.

Райкүүском даргазының оралакчызы В. Х. Доржу машина оочурунга 1988 чылда туруп алган. Ынчалза-даа ол 1982 чылдан бээр оочурга турганнарны мурнай машина садып апканындан ангыда, дужаар ужурлуг эзтти дужааваан. Бодунуң албан-дужаалын ажыглап «Жигулини» садып алганы билдингир ышкажыл. Оон ындыг чоруу машиналарны кайы хамаанчокка садарынга чедирген.

Үстүнде адаанывыс садып алыкчыларның 6-зы, райпо баштаар черинин даргазының оралакчызын С. Ч. Хертекти санаваска, (ол норма ёзугаар тургустунган 1200 килограмм эзттин үүгле 225 килограммын дужаагаан) чиик машинаны садып алырда, чаңгыс-даа килограмм эзт дужаавааннар. Бо фактылар 1990 чылдың февраль 23-те РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Садыг шугумунга эрге-дужаалын шын эвес ажыглаар чорук база чинжен садыглаашкын дээш харыысалганы күштелдиреринин дугайында» Чарлыынга дүүшпейн турар. Мындыг чоруктар чурттакчы чоннуң дувуредип, үстүкү органнарже хомудаарынга чедирип турар.

Райпо 3 муң рубль ортектиг гараж туттуртуп алган, ынчалза-даа ол бодунуң дорт хүлээлгезин күүсеткейн, удуртукчунуң хууда хөлгезин кадагалаар чери апарган. Шак бо таварылганың дугайында ажылдакчыларның талазындан хөй бижимел хомудалдар бар. Райпонуң ажылдакчылары бо чорукту коллективти хүндүлевези, юридиктиг, моральдыг, экономиктиг нормаларны тооп көрбези кылдыр көрүп турарлар.

Владимир ИРГИТ.
Тыванын хереглекчилер ниитилелиниң сан-хөө планнаашкынын, үчёдүн болгаш контролюн эргелеп башкарар килдизиниң ревизору.

Сүт-Хөлге болган дерзии үүлгедигге хамаарыштыр

«ТӨЛ БАГЫ—ӨГ ЧУДУ, ТӨРЕЛ БАГЫ—ААЛ ЧУДУ»

АВА БОЛУР ААС-КЕЖИКТИГ БОЛГАН

Улуг уруум Алёна апрель эгезинде божуур дээш Самагалдайның божудулга бажыңынга чыдыпкан. Божаан соонда хан агыышкыны болгаш, боду берге байдалга турган. Дуржулгалыг гинеколог эмчи Зинанда Анай-ооловна Куулар база акушерка Любовь Монгушовна Санчат оларның буянныг чоруунуң ачызында уруумнуң амы-тыны камгалаттынган, ава болур аас-кежиктиг болган.

Бо гинеколог эмчини черле билир, таныыр кижи мен. Дун оглумну база ол божуткан, хин-авазы болгай. Ол оглум ам Красноярскиде институтта өөренип турар, улуг кижи апарган.

Минчеймаа ДООЛАЙ.
Тес-Хем район.

1973 чылдың ноябрь 13-те үнген № 226 «Шынга» А. Лопатинниң бижээни «Пелядь турумчуй берген» деп үүлүнде «Сүт-Хөлче» салган пелядь балык ам ийи дугаар үүргенезин чажарынга чоокшулап турар. Пелядьтан ангыда, ында моол кадыргы саза өзүп, турумчуп турар» деп бижээн. Ол дээрге чүс-чүс чылларда балык-байлаг чок турган, оон чоогунуң чону «балык» деп сесту безин адавас, чүдүп чораан хөлүнге бир-ле дугаар балыкты өстүрүп салган чылдыр.

1977 чылдың ноябрь 12-де үнген № 267 «Шында» СЭТА-ның корреспондентизиниң бижээнинде «Байкал омулунуң он миллион хире байланнарын чемишке эккээн өстүрген» дээн. Ол чылдан эгелеп, хөл балык дүжүдүн берип эгелей берген. Ынчалза-даа балыктарның чиир чемижии самолёт-биле чаштырбас апарганындан, сөөлгү чылларда пелядь болгаш моол кадыргы төнүп, хөл куруглап эгелээн.

Балык заводунуң-даа планныг онаалдазы чокка, доора кижилер балыктап, төтчеглеп, артык кежик сүрген алыксак-чиксек кижилер Сүт-Хөлге дүжүп, амы-тынындан чарлып турган. 1986 чылда Чөөн-Хемчикке турган шериг кезээниң бир командири чиик машиназы, чолаачызы-биле кады балык сураглап чораан дүшкеннер.

Оон сөөлүнде Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң ажылдакчызы Корякин баштаан бөлүк «балыкчылары» үш доскаар балыктыг, Сүт-Хөлден ээп чанып ора, Хемчик көвүрүүнге туттуруп, балыын хавыртканнар. Оларны тударын организастаан Сүт-Хөлдүн ИХК-зиниң начальниги-ниң оралакчызы Н. М. Салчак Кызыл чораан, ол-ла кижилериниң «дузаанга» киргеш, ажылындан үндүрткен. Оларның дугайын 1988 болгаш 1989 чылдарның «Шын», «Тувинская правда» солунларындан номчуп болур.

Бо, 1990 чылдың июль 21-де болган коргунчуг болуушкунну шын билири чугула. Балык заводунуң ажылдакчылары Николай Соколовский, Валерий Степаненко болгаш 14 харлыг Александр Никитин олар Сүт-Хөлге келгеш, чаа-ла 7 хонуп турда, анаа бөлүк арагалаашкын болган. Дүүш мурнунда Соколовский биле Степаненко аас былаажып, шоош эгелээннер. Ындыг-даа болза, олар оожургаанда, дүүш сөөлүнде, оларның аалчылары В. Куулар биле К. Куулар келгеннер. Арагалаашкын база катап уламчылаан. База-ла сес каржып, содаа өскээн. Оон түүнелинде, үш кижи Н. Соколовский, В. Степаненко, А. Никитин олар амы-тынындан чарылганнар.

Херектиң канчаар болганының дугайын истелге органнары кылып чорудуп турар. Кем-херек үүлгедикчилерин тудуп хоруглаан.

База катап балыкчыларның турлааанче эглип көрээлиңер. Ол бичин бажыңчыгаш арагалаар улус чыглыр чер апарган. Анаа вертолёт ужуп кээрге, азы улуг түүк машиналары келген соонда, ында байырлал-биле дөмейле. Арага-даа элбек келир, думчуу чыткыр, кулаа дыыжы аалчылар оон озалдавас. Балыкчыларга «аалдап» келгеннер хөй балыкты ап чоруп турар. Арага орнунга барган балык кайда-чүде заводуниче кирер деп. Ол дугайын көддү долгандыр чурттап турар малчыннар, чылгычылар чугаалап турарлар.

Малчыннар балыкчылар-биле найыралдажып, өреме, саржаан, эъдин алчып-бержип чурттап турганындан ангыда, харын мырыңай хойтпак тип, тыва араганы-даа ижип турган таварылгалар бар. Бо одуругларда чугаа мурнунда чылдар дугайында чоруп турар.

Бо-ла бүгүнүң түүнелинде арыг, чараш, бичин Сүт-Хөл хараааныг болу берген. Ховар куштар — аңгырлар, суг кара-куштары, чоок-кавының арталарында улуг-биче аңнар, ылаңгыя, киш төнген дизе частырыг чок. Хөлдүн суунче арыглап, аштаан балык ишти-хырны, аъш-чем артынчылары, үс-солярка кайы хамаанчок октаттынып турар.

Найырал найырал-ла болгай, арага-биле найырал тургустунмас. Балык заводунуң удуртукчулары маная кандыг-даа суртаал-кижизидилге ажылы чорутпаан, ажылдакчыларын хайгааралга албаан. Контрольдан үнген ажылдакчылар туралаан чүүлдерин кылыш, бажы эзттенип турган.

Бо болган коргунчуг болуушкунуң сөөлүнде анаа чораан комиссия турлагдан 4 литр хире брага артыы улуг саваның дүвүнге арткан турганын, ол ышкаш хөй-хөй арага шилдерин көрген.

Бүгү Тыванын чонунга СЭКП өбкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Кыйгырыын Сүт-Хөл район Соведи таныжып көргеш, көдээ Советтер девискээрлериниче профилактика ажылы чорудар комиссияларны аъткарган турган. Балыкчыларга база бир комиссия четкеш. Кыйгырыгны таныштырган. Олар ону херекке албааны ол турган.

Өлүрүкчү бужар чорук болган соонда, июнь 22-де, аныяктар хүнүнүң слёдунга, база июнь 25-те идеология ажылдакчыларының активинге, июнь 27-де СЭКП райкомунуң бюрозунга шыңгыы чугааны кылгылаан. Ынчангаш Сүт-Хөл районнуң ажылчы чону амы-тынындан чарылган эштериниң төөлдери, чоок кижилери-биле бир дөмей, ханы качыгдалды, ажыг-шүжүгүү денге үлежип, оларның дөргүл-төөлдериниң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Кыйгырыын Сүт-Хөл район Соведи таныжып көргеш, көдээ Советтер девискээрлериниче профилактика ажылы чорудар комиссияларны аъткарган турган. Балыкчыларга база бир комиссия четкеш. Кыйгырыгны таныштырган. Олар ону херекке албааны ол турган.

Өлүрүкчү бужар чорук болган соонда, июнь 22-де, аныяктар хүнүнүң слёдунга, база июнь 25-те идеология ажылдакчыларының активинге, июнь 27-де СЭКП райкомунуң бюрозунга шыңгыы чугааны кылгылаан. Ынчангаш Сүт-Хөл районнуң ажылчы чону амы-тынындан чарылган эштериниң төөлдери, чоок кижилери-биле бир дөмей, ханы качыгдалды, ажыг-шүжүгүү денге үлежип, оларның дөргүл-төөлдериниң

ТАНЫЛБЫР: Сүт-Хөлде 10 кижи составтыг көдээ бижикчилер белүү тургустунган. Ону СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң идеология килдизи удуртуп турар.

Г. МОНГУШКА—МООЛ ШАҢНАЛ

Эрткен Наадымда шүүлген мөге Геннадий Монгуш адаларының бурун чанчылынче эглип келгенивисте, баштайгы «Начын» деп ат чаалап алган аас-кежиктиг-ле кижи. Оон кадында хөй чыл үзүктелишкин соонда өзер-чүгенниг, боду өшпеш аныяк, чарыш аттыбиле база шаңнаттан. Бо бүгүнү номчуучу солунардан номчаан билир. Ол оон кадында Г. Монгуш даштыны моол аалчының холундан база бир үнелиг белекти алган дээрзин чамдык кижилерниң билбези чөп. «Алтай, Хангай» ансамбльдиң ыраажысы Солномин Алтангэрэл тыва Наадымны кээп соонуургаар, ол үеде оон маңаа, Кызылга турары билдине бээри билек, шүглүр мөгеге хүндүткелдиң өзүзу-биле сеткилиниң ханызындан сөңнеп чедер бир белекти аалынга тура-ла белеткеп алган. Ол дээрге мөге кижиниң бажыңга салыр — моол бөрт. Ынчангаш МАР-ның Убса-Нур аймаанда херек кылып чедирип аккелген бөрт ол хүн эзэзи тыпкан. Шүүлгеи мөге Геннадий Монгушуун бажыңга тускай моол шаңналды оон эзэзи С. Алтангэрэл чыылганнарның дицмиттиг адыш часкаашкынының үделгези-биле кедирип берген.

Седип МОНГАЛ.

ЧАЖЫДЫ АЖЫТТЫНМААН

Академик Кондратьев 1908 чылда Сонгу полушариеде Подкамень Тунгус деп черге черниң озоннуг каъдынга үрелишкин болган деп санап турар. Оон шөлүнүн хемчээли 1000 километр хире.

1908 чылдың июль 30-де бистиң оран-делегейвисти кайгаткан кайгамчык күштүг частыышкын болган. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырында эртемден Дмитриев черниң озоннуг каъдынга хүн херели дыгыйландыр чыылган турган деп шинчилээн. Ол өйде черниң ханызындан үнүп келген магниттиг шөл космосче чаза тепкен. Ынчангаш ол делегей метеоритиказында «Тунгустун айыыл-халавы» деп ат-биле кирген. Ол частыышкынның өң төвүнге баштайгы үш экспедиция-биле кады Леонид Алексеевич Кулик чораан.

Ол күштүг частыышкынның чалгыын АКШ, Азия, Европа болгаш өске-даа диптериң чурттары демдеглээнинден бөөр 82 чыл чедип турар. Ынчалза-даа дыка хөй экспедиция амдыгаа чедир «Ол чүү болган?» деп бодаанмасты бодап, сагынмасты сактып турup-тур эвеспе. Тозандай багай чөнүк кадайын ай-безин, койгун, тоолайы-биле чеже-даа азыраарга, шоолуг аъш-чем-даа чивес, ол хирезинде хүнүн-не улам чооннаар мыңдыг-даа болup тур оо. Чөнүк кадайы чоонап, семирип эгелээнден бөөр тос чылдың үүрүн көре берген-даа, кадайының аарыынга сагыш човаар дээш ашак боду арып-доруп-даа келген чвец иргин. Бир-ле хүн чаңгыс хүназын чалап, ай-безин казып чорааш, чадырының каныңга кел чыдарга, ыыт-за эвес ыыт чиигейнин, уруг-дарыгның алгы-кыжы-зы кулак үүк дыңналып турар боop-тур.

«...Бо чүзү-кандыызы апарды, кырып деп чүве кыпсынчыг, казылап кырааш, ала-чайгаар кулаамга чүве дыңналып турары ол-дур-аа» —деп, бодааш багай чадырына кирип кээрге, кырган кадайы тос оол, тос кыс ийистепкен, эмзирген, туткан, ажаанзыраан, девидээн турup турган-дыр эвеспе. Ашак-даа амыраваан боду аңаа амырап, өөрүп көрбээн боду орта өөрүп турup-тур эвеспе. Шыяан ам, Тозандай тос оглун ажаап-тежээр, кадайы тос кызын ажаап-тежээр дээш, улуг казының-даа уттup, тозан харлыг аныяк дег, адак-бышкаа чиик, удуур үйгузун, дыштаныр дыжын-даа уткан турup турлар эвеспе.

Тозандайның тос оглу, тос кызы бир хонганда, бир харлыг, ийи хонганда, ийи харлыг, үш хонганда, үш харлыг кылдыр дурген өзүп-даа турган чвец иргин. Тозандайның тос кызы ужук тудар уран шевер, тос оглу олут орбас орлан-кежээ, ада-незин азырап, хепкерип-даа турган чвец иргин. Кырган ирей-кадай ам-на дыштаймаан боттары дыштанып, тамчыктанмаан боттары тамчыктанып оюн ол, чигин чире чурттап-даа турган чвец иргин.

Бир-ле катап Тозандайның тос оглу Болчатылыг Бора-Тайгазындан ада-незин азыраар айын, безин казып, тос кыс дүкмазынга бөөр тооруун дүжүрүп, ойнап-хөлепдаа турган чвец иргин. Тос оолдың ыр-шоорун, ыянгылыг сыгыт-хөөмейин Чылбыга-кадай дыңнап кааш, аштаан ишти дагжап, азыг-дижи шаарарын келген-даа чүве-дир. Чылбыга-даа тос оолдың чанар оруунга кедеп чыткаш, карак чивеш аразында шуптузуун сыырыпкан-даа чүве-дир оо.

Ирей-кадай тос уруг, тос оолду хондур манаарга-даа, сураг болup-тур эвеспе. Эртеннде тос кызы аныларын көрбүшаан, айлап, бестеп эк-кээли дээш, Бора-Тайгазынче чорупкан-даа чвец иргин. Тос уругуун кел чытканын чыдындан билгеш. Чылбыга-кадай орукка кедеп чыткаш, карак чивеш аразында катай-хаара сыырыпкан-даа чведир. Ирей-кадай тос оглун, тос кызын хондур манаарга-даа, сураг боop-тур эвеспе. Ирей-кадай, ажы-төлүвүс анаа эвес читкен боор, барып көрээли дээш, чадырының чанынга чаңгыс хуназын артты-рып кааш, Болчатылыг Бора-Тайгаже тос оглунун, тос кызының изибиле ыглажып-сыктажып чорup олурда, кедеп чыткан Чылбыга сыырыпкан-дыр.

Тозандайлыг кезекти доозазын сыырыпкаш, аштаан хырны тодуп, амыраан Чылбыга улуг үйгузун удуп, улуг дыжын дыштаны-даа берген эвеспе. Чаңгыс арткан Хуна аалга кара чааскаан хондур манаарга, эзлери сураг, барган ояар бажы-биле барган-даа чүвен иргин. Эртеннде күжүр Хуна-даа эзлериниң соондан Болчатылыг Бора-Тайганың бажыңга үнүп кээрге, чүү-даа көзүлбээн, ынай-бээр дилеп чоруурга, ишти-баары чарлыр четкен Чылбыга хүнге дөгеленип чыдып-тыр.

Күжүр угаанныг Хуна-даа чүү боор, хамык ужур мында-дыр дээш Чылбыганың дээвинр дег иштин чара шелип дүжүрүп-тур оо! Чылбыганың иштинден тос оол, тос кыс ада-нези-биле кады бүдүн-бүрүн уштунуп үнүп кээп турлар эвеспе. Ирей-кадай ажы-төлу-биле база катап чырык хүнну көргүзүп, амы-тынын алган чаңгыс хуназының мойнунга тос кулаш ажыг кадаан, агын-көгүн баглап ыдыктап, магалыг чаагай байырлап, амыраап хөглеп турган-даа чвен иргин.

Тозандайның тос оглу-тос-тос оолдуг, ол тос оол сес оолдуг, ол сес оол чеди-чеди оолдуг, чеди оол алды-алды оолдуг, ол алды оол беш-беш оолдуг, беш оол дөрт-дөрт оолдуг, дөрт-дөрт оол үш-үш оолдуг, үш-үш оол ийи-ийи оолдуг, ол ийи-ийи оол чаңгыс-чаңгыс оолдуг болган. Тозандайның тос уруу базада акылары-биле дем? уруглар божаан. Тозандайның тос кеми, тос күдээзиниң боттары-биле кады чеже кижи болганын санап чадааш, мен мында келдим, Тозандайның ажы-төлү тос дипти эзлеп, оюн ол, чигин чире чурттап чоруй баады.

Борбак-оол САРЫГЛАР.
Сүт-Хөл район.

ТОЗАНДАЙНЫҢ ТОС ОГЛУ, ТОС КЫЗЫ

Тоол

Сүт-Хөл шалбаа турар шагда, Сумбер-Уула тей турар шагда, борбак чүве чугдуп, калбак чүве хадып, хемниң аккан суу аржаан сүт болup, оран-делегейниң өттсигени үзүм-чигир болup турар шагда-даа чвен иргин.

Болчатылыг Бора-Тайганың баарын чурттаан, дыңкара чаңгыс хуналыг, тос чүс тозан харлы харлаан үшпа чөнүк кадайлыг, азыраан малы-даа, ажы-төлү-даа чок, тос дипти үзе көрген Тозандай ашак чурттап чораан-даа чүве-дир. Тозандай ашак Болчатылыг Бора-Тайгазынга чаңгыс кадайын азырап чурттап чораан-даа чвец иргин. Тозандай ашак бир-ле чаңгыс хуназын чалап, ай-безин казып чорааш, кырган кадайы тос оол, тос кыс ийистепкен, эмзирген, туткан, ажаанзыраан, девидээн турup турган-дыр эвеспе. Ашак-даа амыраваан боду аңаа амырап, өөрүп көрбээн боду орта өөрүп турup-тур эвеспе. Шыяан ам, Тозандай тос оглун ажаап-тежээр, кадайы тос кызын ажаап-тежээр дээш, улуг казының-даа уттup, тозан харлыг аныяк дег, адак-бышкаа чиик, удуур үйгузун, дыштаныр дыжын-даа уткан турup турлар эвеспе.

Тозандайның тос оглу, тос кызы бир хонганда, бир харлыг, ийи хонганда, ийи харлыг, үш хонганда, үш харлыг кылдыр дурген өзүп-даа турган чвец иргин. Тозандайның тос кызы ужук тудар уран шевер, тос оглу олут орбас орлан-кежээ, ада-незин азырап, хепкерип-даа турган чвец иргин. Кырган ирей-кадай ам-на дыштаймаан боттары дыштанып, тамчыктанмаан боттары тамчыктанып оюн ол, чигин чире чурттап-даа турган чвец иргин.

Бир-ле катап Тозандайның тос оглу Болчатылыг Бора-Тайгазындан ада-незин азыраар айын, безин казып, тос кыс дүкмазынга бөөр тооруун дүжүрүп, ойнап-хөлепдаа турган чвец иргин. Тос оолдың ыр-шоорун, ыянгылыг сыгыт-хөөмейин Чылбыга-кадай дыңнап кааш, аштаан ишти дагжап, азыг-дижи шаарарын келген-даа чүве-дир. Чылбыга-даа тос оолдың чанар оруунга кедеп чыткаш, карак чивеш аразында шуптузуун сыырыпкан-даа чүве-дир оо.

Ирей-кадай тос уруг, тос оолду хондур манаарга-даа, сураг болup-тур эвеспе. Эртеннде тос кызы аныларын көрбүшаан, айлап, бестеп эк-кээли дээш, Бора-Тайгазынче чорупкан-даа чвец иргин. Тос уругуун кел чытканын чыдындан билгеш. Чылбыга-кадай орукка кедеп чыткаш, карак чивеш аразында катай-хаара сыырыпкан-даа чведир. Ирей-кадай тос оглун, тос кызын хондур манаарга-даа, сураг боop-тур эвеспе. Ирей-кадай, ажы-төлүвүс анаа эвес читкен боор, барып көрээли дээш, чадырының чанынга чаңгыс хуназын артты-рып кааш, Болчатылыг Бора-Тайгаже тос оглунун, тос кызының изибиле ыглажып-сыктажып чорup олурда, кедеп чыткан Чылбыга сыырыпкан-дыр.

Тозандайлыг кезекти доозазын сыырыпкаш, аштаан хырны тодуп, амыраан Чылбыга улуг үйгузун удуп, улуг дыжын дыштаны-даа берген эвеспе. Чаңгыс арткан Хуна аалга кара чааскаан хондур манаарга, эзлери сураг, барган ояар бажы-биле барган-даа чвен иргин. Эртеннде күжүр Хуна-даа эзлериниң соондан Болчатылыг Бора-Тайганың бажыңга үнүп кээрге, чүү-даа көзүлбээн, ынай-бээр дилеп чоруурга, ишти-баары чарлыр четкен Чылбыга хүнге дөгеленип чыдып-тыр.

Күжүр угаанныг Хуна-даа чүү боор, хамык ужур мында-дыр дээш Чылбыганың дээвинр дег иштин чара шелип дүжүрүп-тур оо! Чылбыганың иштинден тос оол, тос кыс ада-нези-биле кады бүдүн-бүрүн үштунуп үнүп кээп турлар эвеспе. Ирей-кадай ажы-төлу-биле база катап чырык хүнну көргүзүп, амы-тынын алган чаңгыс хуназының мойнунга тос кулаш ажыг кадаан, агын-көгүн баглап ыдыктап, магалыг чаагай байырлап, амыраап хөглеп турган-даа чвен иргин.

Тозандайның тос оглу-тос-тос оолдуг, ол тос оол сес оолдуг, ол сес оол чеди-чеди оолдуг, чеди оол алды-алды оолдуг, ол алды оол беш-беш оолдуг, беш оол дөрт-дөрт оолдуг, дөрт-дөрт оол үш-үш оолдуг, үш-үш оол ийи-ийи оолдуг, ол ийи-ийи оол чаңгыс-чаңгыс оолдуг болган. Тозандайның тос уруу базада акылары-биле дем? уруглар божаан. Тозандайның тос кеми, тос күдээзиниң боттары-биле кады чеже кижи болганын санап чадааш, мен мында келдим, Тозандайның ажы-төлү тос дипти эзлеп, оюн ол, чигин чире чурттап чоруй баады.

Борбак-оол САРЫГЛАР.
Сүт-Хөл район.

Чайлагда байырлал

Юрий КОСАРЬКОВТУҢ фотозу

БИЧЕЗИНДЕН САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ

— Тыва черге, барып-барып Азия диптиң төвү Кызылга төрүттүүгеи мен. Чашкы шаам, школачы чылдарым маңаа эрткен. Кызылдың № 1 школазынга өөренип чордум. Школага өөренгелен үе-черге өөрүм-биле ойнап маңнап турар шаамда-ла чуруурунга ынак чордум. саазынга-даа, элезин-довуракка-даа, а кыжын чүм хархөртүкке-даа кандыг-бир дүрзү-хевирни чуруй бөөр турдум. А кажан өөренікчи апарганымда чуурлга башкызы, ам болза хоочун чурукчу Георгий Сергеевич Суздальцев мээн чуруулгага сонуургалымны улам хайныктырган болгаш деткөзи, улуг дузаны чедирген. Чуруулга талазы-биле баштайгы башкым ол, оон талантызынга мөгейип, аңаа четтиргенимни кезээде илередип чоруур мен —деп, мээн айтыырыларымга, ам бежен харлап турар бот-тывынгыр чурукчу Альберт Иванович Тутатчиков уран чуруулгаже (живопись) баштайгы базымнарын чугаалады.

Ийет, ол дээрге талантының, салым-чаяанның илереттинер баштайгы демдектери-дир. Баштай бодунуң школазының өөренікчилериниң чураан чурук тарының делгелгезинге, а оон эрткеш, хоорайның школаларының чуруулгага сонуургалдыларының чуруктар делгелгезинге киржип, шаңнал манталдарны ап турар апарган. Альберт Тутатчиков башкызынын арга-сумезин кичээнгейге ап, оон өөренип, баштай бөдүүн үүлдерден эгелээш, нарын үүлдерни чуруурунче чоорту кирген. Ол дөрт харлыында ол болүк чурукчулар мастерскаязының штаттан дашкаар чурукчузу болу берген. «Өзулуг академиже кире берген ышкаш болган мен» деп, ол оюн-баштак-биле сактып чугаалаар. Мастерскаяга чурукчу Леонид Протасов болгаш өскелер-даа бичин чурукчуга арай чиик даалгаларны бергеш, оны боттандырарынга ажыктыг арга-сумени айтып, боттуг дузаны чедирип турганнар. Баштайгы уеде башкыларынын берген шүүмчүлелдиг саналдарын өзүгаар бир чурукту каш-даа эде кылыр турганын ол сактып, ол харын хоралыг эвес, а ажыктыг болганын чугаалап турар. Ол бичe сеткилдиг болгаш кандыг-даа сагындырыг саналды удурланмайн хүлээп алыр. Ол дээрге «частырыын эдерге, улам чарталыр» деп чүве ол-дур ийин.

Альберт Иванович — шынап-ла, ам улуг хемчээлдиг, ат-алдарлыг хөй-хөй делгелгелерге киржип каапкан, бут кырында быжыг турup алган чурукчуларының бирээзи. Ол 1955 чылда, он беш харлыында, эң баштай профессионал чурукчуларының Кызылга болган чураан чурук-тар делгелгезинге киришкен. Ол база-ла бичин чурукчуун хей-аъдын кодүргеи. 1965 чылда Москвага бот-тывынгыр чурукчуларының ажылдарының Бүгү-россия делгелгези болган. Анаа Альберт Тутатчиков үш чураан чурук-тар-биле киришкен. Оон Тывага хамааты дайынының чамдык талаларын көргүскен «Хонар черже» деп чуруу бедик үнелелди ап, шаңналга четкен. Ук чурук ол-ла хевээр Москвадан ээп келбээн. Ону ында бир организация сонуургааш, садыг аппарган. Альберт Тутатчиков Омскиге (1976 чыл) «Социалистиг Сибирь» болгаш Москвага (1979 чыл) «Маадырлыг 60 чылдар» деп делгелгелерге чураан чуруктарын кириштиргеш, шаңнал, манталдарны алгылаан.

Чуруку болза өң-баазын будуктарның күжү-биле овур-хевирлерни көргүзер болгай. А ону шын тып, дамчыдыр билириинге амыдыралчы арга-дуржулга, билиг-мергежил болгаш талант негеттинер. Альберт Тутатчиковта ындыг шынарлар барын оон 50 харлааныңа тураскаатқан делгелгезинде янзы-бүрү темаларга чуруп чоруур. Бо делгелгеде «Кызыддар Туранда», «Партизаннар», «Партизаннар дүнү», хөмүр болгаш чугай-биле чураан» автопортреди, ССРЭ-ниң улустуң эмчизи А. И. Канунниковтуң хөрек чуруу, «Енисейде дүн» деп кандыг-ла-бир хуулгаазын романтиктиг бодал сиңниккен чурук болгаш көрүкчүнүң эстетиктиг таалалын хайныктыра бөөр өске-даа ажылдар бар. Чуруулга талазы-биле Альберт Тутатчиков тускай эртем чок, ынчалза-даа бодунуң чуруулга хандыкшылдыг, кызымаккай чоруу-биле ону чедип алган. Ынчангаш ол төрээн Тываазының күш-ажылчы кижилерин болгаш каас-чараш бойдузун хуулгаазын бийириниң дузазы-биле ам-даа өй улаа чуруп көргүзер дээрзинге идегээр бис.

Альберт Иванович ег-бүлелиг. Оон кадайы Светлана Фесин песке нарын хөөлерни болгаш өске-даа үүлдерни даарап көргүзер талазы-биле чурукчу, ийи оглу, ылангыя үшкү классчы оглу база-ла чурук чуруурунга ынак. Ол ада-незин дөзеп, соонда барып өзулуг чурукчу-даа болур чадапчок.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.

КАИ экраны

ТЕХНИКАҢАР ХАЙГААРАҢАР

Эрткен айның сөөлгү он хонуунда республиканың девискээринге 35 озал-ондак болган. 17 кижи моон мурнунда туттуруп турган кижилер болган. Ол улус озал-ондак кылганының түнелинде 2 кижи өлген, 25 кижи бертик-межелге таварышкан. Озал-ондак болдурган улустуң аразындан 4 чолаачы эзирик чораан.

Сөөлгү уеде мотоцикл оорлаар чорук көвүдөөн. Он хонуктуң иштинде 38 мотоциклди гаражтардан болгаш бажыңнар даштындан оорлаан. Хуу техникалыг кижилер боттары харыысалга чок болup, хайгааралга албазындан оорлаар чорук көвүдеп турар. Кижи бүрүзүнүң кичээнгейлиг чорууру күзенчиг.

Июль 25-те 17 шакта Каа-Хем суурга В. К. Кара-Сал мотоциклдиг чорааш, чадаг-тергелиг чораан С. В. Шожун биле А. В. Чимитти таварткан. Түнелинде ийи чадаг-тергежилер бертингенинден эмчиге чедирер ужурга таварышкан.

Он хонуктун иштинде Кызыл хоорайга орук чурумунуң 1342 хажыдыышкыннары болган. 79 чолаачының эзирик чораанын барымдаалааш, оларның машинаны уламчылап чорудар эргезин түр када казаан. Машиналарын «штраф шөлүнге» тургускан.

«Ак-Туруг» совхозтуң зоотехниги К. М. Байыр-оол. «Кара-Хаак» совхозтуң чылгычызы О. Я. Торган боттарының хуу машиналарын эзирик башкарып чорааннар. Тыва АССР-ниң ыяш ажылагый болгаш одалга девискээр бүдүрүлге каттыжыышкынының чолаачызы В. А. Жидулов ГАЗ-24 маркалыг, 03-13 ТВА күрүне дугаарлыг, АТБ № 1-ниң чолаачызы С. В. Рыкухинин ЗИЛ-130 маркалыг, 10-95 ТВЗ күрүне дугаарлыг. Кызылдың автосептелге заводунуң чолаачызы Г. В. Евсюков олар күрүне машиналарын эзирик башкарып чорааш тутпурганнар. Бо чолаачыларның хемчээн алыры-биле бүдүрүлге черлериниче шилчиткен. КАИ ажылдакчылары оларны торгаан.

Валерий ОРУС-ООЛ.
КАИ-ниң улуг автоинспектору.

МООЛДА ЦЭНГЭЛ СУМУЗУНУҢ ТЫВАЛАРЫНЫҢ ЧЕЧЕН СӨСТЕРИ

Аман барда, кижи таны,
Аъдын барда, чер көр.
Аътка мунарда, эзер херек,
Алгы эттээрде, эдирээ херек.
Чавыдак аът мунарга шыланчыг,
Чадаг чоруурга чер ырак.
Мал чыттажып таныжар.

Кижи чугаалажып таныжар.
Терел багы аал чуду,
Төл багы не чуду.
Кортуктун кулаанга
Конай улуур.
Бижек—хынын тывар,
Сес —шынын тывар.
Ада чогу—чартык өскүс,

Не чогу—бүдүн өскүс.
Ool: «Оттук, бижек»— дээр.
Кыс: «Ине, чүскүк» — дээр.

Самия СААЯ, Александр МОНГУШ дыннап бижээннер.

АЛДАР-АДЫ БАЛАТТЫНМАС

Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин күүседип чораан үезинде маадырлыы-биле өлгеп Арыг-Үзүү чурттуг Гера Балчийге, Игорь Солдупка — угбашкылар оолдарынга

Орук чоогу сайырамныг Өлчейлиг-Тей:
Оолдарның мөчүг-сөөгүн мында салган.
Ынай чаштан хойлар дозуп ойнап чораан
Ыдык чери шуглан алган чыдары бо...
Баарында кижи көөрге, арыг хову
Базым санай мина хөмген черлер болур.
Уйгу-дыш чок дуне-хүндус ол-бо чүктен
Удур-дедир кезеннікен белен турар.
Ында-мында өртец-хуюк кишлактар
Ыы-сыы, бертик-межел кижилерни,
Оршээр-кээргээр сеткили чок
Өлүрүкчү үүлгедигни олар көрген.
Афган черден саркофагка мага-ботту
Аалынга эккээр боор деп кымнар бодаан.
Иелериң сеткил-чүрээн хилинчектээн.
Не-черим! Чүү деп мындыг үүлел бо?!
Аал-чуртка аарып-аржып өлген эвес.
Ава кижээ ажыг-шүжүг чүүден берге,
Карак чажын чеже төгер, чөгел төнер,
Кадыгландыр бодаарга-даа төлү кончуг.
Төөгүде кым-даа, чүү-даа уттундурбас
Төдүзүн чон сарынналып сактып чоруур.
Афган чон дээш тыныын берген оолдарның
Алдар-ады балаттынмас мөнге артар!

Маадыр-оол АРТАА.

ОЛЧА

Доора-Дагдан кыштаг черже
Тоткан хойлар кежээ шуужар:
Даваниарда доңган доштар
Дазырткайныр дагжап чоруур,
Даянгыыштыг надарчы эр
Дагаларын эптиг базып,
Инчесэгин эгиннепкен.
Ийни куду бадып олур.
Келзе-келзе, инчеектен
Хереп алган хураганнар
«Аввыс кай» диген ыыткаш,
Алгыржып каап, дывылайдыр.

Борис КУУЛАР.

НАМДАРГА НЕМЕЛДЕЛЕР

РИМ ПАПАЗЫ ИОАНН ПАВЕЛ II-НИҢ ДУГАЙЫНДА

Олче муң-муң холдар сундунган, арта-ла херээжен холдар. Агы-даа, каразы-даа, чалыызы-даа, кырганы-даа, эки ажаалгалыы-даа, үнелиг үүлдер-биле каастталгалыы-даа, аар ажылдан хаварыкталганы-даа бар. Олар дөгерези аңаа, оон хевинге дээптерин, аргалыгла болза, оон холун ошкаптарын күзээннер. Олар дөгерези оон—Чер кырында Бурганның төлөзүнин бодундан өөрөөлди манап турганнар.

Даг эдээнде тускай кылган бедиктеннишке тап-билээ үнүп келгеш, чыглып келген түп-түме херээжен улусту эргий көрүп, бодунуң өөрөлин эгелээн. Бо таварылгада херээженнерге хамаарыштыр суртаал кылган. Чүге дизе Мексикага Иоанн Павел II-ниң чедип келгени национал байырлал — Не хүну-биле капсырлашкан. Херээженнернин Чер кырында не болур, кадайы болур, ег-бүлениң камгалакчызы болур эң чаагай салымының дугайында Мексиканың изиг, халыынның хүнүнүн адаанга Ватиканның баштыңы ийи шак ажыг уеде чугаалаан. Ынакшылдың болгаш тамчыктың үүргези, ниитилелдиң угаан-бодал талазы-биле анаа-ла деңнештирип каарында эвес, а оон онзагай бүдүш-байдалдарын барымдаалап көөрүнде, аңаа оза болгаш артык эргелерни тыпсып бөөринде болup турар.

Херээжен кижиниң бажын шыл чокта чурттап шыдавас-даа база чурттавас-даа үжүрлүг» — деп, сеткилиниң ханызындан чугаалаан. Аборт кылдыртырын, ашак-кадай улустуң бот-боттарынга шынчы эвес болup чоруун, яганнаар, самыын-садар чорукту болгаш иштелбес дээш янзы-бүрү үүлдер ажыглаарын ол буруу шапкан. Эрте чажындан эгелээш, сексуалдыг кижизидилгении чугулазын хүлээп көрген.

Бодунуң өөрөлин мындыг сөстер-биле дооскан: «Херээженнер! Чер кырынга амыдыралдың одун өжүрбес дээн эң буянныг салым-чолуларны сактып чорукар...»

«Ватиканда бир дугаар меминист болгай мен!» — деп, 11 чыл мурнунда папа дүжүлгезинге саадап тура, Иоанн Павел II медеглээн. Сан талазы-биле 264 дугаарлыг болup ол рим папазы херээжен улусту камгалаар талазы-биле үнүп бир дугаар көдүрген. Херээжен кижиниң ролюн кудуладыр болгаш сөөк-язы ылгаар чорукка удур ол туржуп келген. Ол дугайын бодунуң сураглыг энцикликазында бижээн. Иоанн Павел II-ниң бодалы-биле ажылда, херээженнериң эр улус-биле деңнеглиг болуру дээрге-ле эргелер талазы-биле анаа-ла деңнештирип каарында эвес, а оон онзагай бүдүш-байдалдарын барымдаалап көөрүнде, аңаа оза болгаш артык эргелерни тыпсып бөөринде болup турар.

Херээжен кижиниң бажын ажылындан ангыда, оон дашкаар ажылдаарынга амгы рим папазы черле удур эвес. Ынчалзажок ег-бүлени ажаап-тежээринге ашаанын акша-шалыны четпес боорга, херээжен кижи ажылдаар ужурга таваржы бөөр ындыг ниитилелди чөптүг эвес деп санаарынга ол бүзүрелдиг. Бодунуң шилип алыышкынынга херээжен кижи шуут хостут болup, бодунуң амыдыралын ег-бүлезинге азы кандыг-бир мергежилге бодун бараалгадыр ужурлуг деп, рим папазы санап турар.

Иоанн Павел II-ниң Ватиканга келгени-биле холбаштыр католиктиг хүрээ-хиттин херээженнерге хамаарылгазы кескүзү-биле өскерилген. Оон хууда камгалалынга херээженнер бир дугаар кирген. Скандинав чурттарынга аян-чорук кылып чорда, оон айыыл чок болup чоруун хандырар талазы-биле ажылды херээжен кижи удуртуп чораан.

Ватиканда төлөзлеттирген журналистериң аразында херээженнер база кеступ келген. Ам олар үш—ийи испан, бир мексикан херээжен журналистер бар.

Ыдыктыг албан-хаакчы кылдыр херээжен кижини хүрээже киирер азы киирбес бе деп кол айтырыг тургустунуп келирге, Иоанн Павел II биезги-ле, консервативтиг туружунга турup, тар. Ол талазы-биле ол шуут-ла мынча дээр: «Чок!». Христос боду 12 Апостолунуң санынга чаңгыс-даа херээжен кижи киирбээн, ынчангаштың «Бурганның күзели» ындыг болган-дыр.

Бир-ле катап Америкага херээженнер хүрээзиниң ажылдакчызы Ватиканның баштыңы дуганның дүжүлге турар дөрүнче херээжен кижи чагдатпас деп чугаалап турup бөөрге, Иоанн Павел II ону хажыызынче чедип аппаргаш, мынча дээн: «Ыдыктыгларының хүрээлеиниче Дева Марияны чүге киргенин билир силер бе? Дыннангыр болгаш чүве ыыттавас болурга аан!»

Буянныг чорукту болгаш ачы-дузазын ыыт чок көргүзүп, ол дээш кандыг-даа өөрүп четтириишкинни негевес, калькут не Терезаны ол аажок хүндүлээр. Ватиканга 11 чыл дургузунда чурттап келгеш, амгы үениң сураглыг хөй-хөй херээженнерибиле ол ужурашкан. Ынчалзажок Тереза не-биле ол эне найыралдыг харылзаалыг. Оон буянныг ажыл-чорудулгазын магадап көрбүшаан, ону Ватиканга чалап эккелгеш, ядыы-түрекги кижилерге чаглактан ажыдып алырын аңаа көпшээрээн.

Сөөлүнде кээп Иоанн Павел II болу берген Карол Войтыла авазын утпайн, сактып чоруур. Авазы башкы кижи чораан. Тос харлыг тургаш-ла, авазынын ол чарылган.

Чылда ийи катап — авазының мөчээн болгаш төрүттүүгеи хүнүнде — Краковта оон чевээнге ол албан келир. Бодунуң амыдыралында чедип алган үүлдерни авазының ачызы кылдыр ол санаар. «Ат-сураглыг эр кижиниң артында ат-сураглыг херээжен кижи турар»— бо чүве шынын чугаалаан үлегер домактыы амгы рим папазынга болгаш оон авазынга хамаарыштырып болup.

Папа болup келгениниң бүгү-ле чылдарының дургузунда Иоанн Павел II чаңгыс-даа херээжен кижи бодунче чагдадып көрбээн. Ынчалзажок оларның-биле оон кончуг хүндүткелдиг болгаш оларны кончуг кичээнгейлиг дыннап чугаалажыр.

Хүннүң-не мөргүл кылырда, адын адаары чүгле кара чаңгыс херээжен бар. Ол дээрге Христос бурганны делегейге шаңнаан ыдыктыгның ыдыктыы Дева Мариядыр.

Рим папазы интервью-даа бербес база парлалга конференциязы-даа тургуспас. Журналистер-биле оон беседалары 10 муң метр бедикке оон хуузунда самоледунга болup. Чүгле бир катап дурумүн ол сагыыаан деп, мексикан телевидениениң корреспондентизи, Ватиканга төлөөлеттирген бир дугаар херээжен журналист Валентина Аларки чугаалаар. «Рим папазы-биле делегейни дескиндир 700 муң километр» деп номну чоокта чаа ол бижип дооскан. Иоанн Павел II делегейниң 88 чуртунга чораан, бүгү беш диптиг эргээн.

«1979 чылда Мексикаже оон баштайгы аян-чоруунуң бүдүүзүнде чүве. Канчаптыс-даа херээжен кижи бодунуң чаңгыс хуналын артты-рып кааш, Болчатылыг Бора-Тайгаже тос оглунун, тос кызының изибиле ыглажып-сыктажып чорup олурда, кедеп чыткан Чылбыга сыырыпкан-дыр.

Тозандайлыг кезекти доозазын сыырыпкаш, аштаан хырны тодуп, амыраан Чылбыга улуг үйгузун удуп, улуг дыжын дыштаны-даа берген эвеспе. Чаңгыс арткан Хуна аалга кара чааскаан хондур манаарга, эзлери сураг, барган ояар бажы-биле барган-даа чвен иргин. Эртеннде күжүр Хуна-даа эзлериниң соондан Болчатылыг Бора-Тайганың бажыңга үнүп кээрге, чүү-даа көзүлбээн, ынай-бээр дилеп чоруурга, ишти-баары чарлыр четкен Чылбыга хүнге дөгеленип чыдып-тыр.

Күжүр угаанныг Хуна-даа чүү боор, хамык ужур мында-дыр дээш Чылбыганың дээвинр дег иштин чара шелип дүжүрүп-тур оо! Чылбыганың иштинден тос оол, тос кыс ада-нези-биле кады бүдүн-бүрүн үштунуп үнүп кээп турлар эвеспе. Ирей-кадай ажы-төлу-биле база катап чырык хүнну көргүзүп, амы-тынын алган чаңгыс хуназының мойнунга тос кулаш ажыг кадаан, агын-көгүн баглап ыдыктап, магалыг чаагай байырлап, амыраап хөглеп турган-даа чвен иргин.

Тозандайның тос оглу-тос-тос оолдуг, ол тос оол сес оолдуг, ол сес оол чеди-чеди оолдуг, чеди оол алды-алды оолдуг, ол алды оол беш-беш оолдуг, беш оол дөрт-дөрт оолдуг, дөрт-дөрт оол үш-үш оолдуг, үш-үш оол ийи-ийи оолдуг, ол ийи-ийи оол чаңгыс-чаңгыс оолдуг болган. Тозандайның тос уруу базада акылары-биле дем? уруглар божаан. Тозандайның тос кеми, тос күдээзиниң боттары-биле кады чеже кижи болганын санап чадааш, мен мында келдим, Тозандайның ажы-төлү тос дипти эзлеп, оюн ол, чигин чире чурттап чоруй баады.

Борбак-оол САРЫГЛАР.
Сүт-Хөл район.

«Дидир-дидирниң» бичии-даа ажыы чок

ХӨӨРЕТКЕН ЧУГАА БАДЫТКАТТЫНМААН

Республикада кем-херек үүлгедир чоруктар сөолгу үеде көвүдеп турар болу бергени-биле «ынча дидир, мынча дидир» дээн дидир-дидир чугаалар республикада тарай берген. Кем-херек үүлгедиишкининериниң айтырыын республиканың Дээди Совединин сессиязына, Кызыл хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң төлээлериниң болуп эрткен хуралында база республика чергелиг болган аныяктар хуралына база-ла чугаалашканын солунуун номчукчулары билир болгай. Республикага шак мынчыг дүвүрелди болдурбас дээш партия, совет органнар боттуг хемчеглерни ап келген болгаш ап-даа турар.

Ынчалза-даа «ында мындыг, мында ындыг чүве болган-дыр» дээн дидир-дидир чугаалар ам-даа хөй бооп турар. Оон чижээнге мындыг дидир-дидир чугааны кинерер бодап тур бис. Бо чылдың май 30-деи 31 дүнезинде Танды районнуң С. Тока аттыг совхозтуң төвү Элегес суурнуң чамдык күдумчуларында кезек бажынарның сонгалары буступ, харын-даа бир бажынның иштиниде өрт чалбыыталып үнген турганын республика солуннарынга бижээн турган. Бо айыылдыг херектиң соонда янзы бүрү чугаалар республикага база тарай берген турду. Ол кем-херекти 14—17 хар чедир тыва оолдар үүлгеткенин Иштики херектер министерствозунуң база райкүүскомунуң иштики херектер киличинин ажылдакчылары илередип тыпкан. Шынаа-да, харын, Элегес сөолгу чылдарда кем-херек үүлгедиишкининиң талазы-биле Танды районда берге суурларның бирээзи бооп турар. Кем-херек үүлгеткен бо аныяк кижилериң хөрээн районнуң улус суду чоокта чаа Элегес суурга көрген. Ол судтуң соонда база-ла: «Кем-херек үүлгеткен оолдарны шын эвес шиптеп». Хөй шагдаалар, омончулар шиптирген оолдарны эттеп турган. Республиканың иштики херектер министриниң оралаччызын, а ол ышкаш Москвадан келген, Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызын долаага алган кижилер кылдыр бир хонук туткан-дыр» дээн «дидир-дидир» чугаа Кызылта дыннаныр келген. Бо «дидир-дидир» чугааның шынын тывар дээш Элегес суурга чедип, улус депутаттарының көдээ Совединин күүскомунга кирип, күүском секретары Т. О. Ымбыы-биле база чугаалаштым.

Чүвениң ужуру мындыг болду. Когараан кижилер ол судка келбээн. Ынчангаш улус судьязы буруудаттырып турар оолдарны ада-незинден каш айтырыглар салгаш, шиптиктеп номчуурга судка келген чон аваа таарзынмайн барган. Чоннуң мындыг негелдезин өөренип көргеш, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Д. С. Монгуш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазының оралакчызы М. С. Козлов, иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал, республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы В. О. Оюн, республика прокурору С. С. Зотов, юстиция министри Ю. Т. Стал-оол. Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг, Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң КАИ начальниги Д. Д. Дажимба, СЭКП Танды райкомунуң бирги секретары Ю. К. Губарев олар суурнуң чурттакчыларының хуралынга киржип, чүве чугаалаан. Ол хуралга суурнуң чурттакчыларындан 700 кижи олурушкан. «Элегес көдээ Советтиң девискээринге хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш сагылга-чурумну камгалаарының дугайында» айтырыгны чоннуң хуралынга чугаалашкан. Маная айтырыглар хөй салдынган. Кем-херек үүлгеткен оолдарның хөрээн республиканың Дээди судунга катап көөр дээн чоннуң дилээн ол хуралга хандыргаш, кем-херек үүлгеткеш, шиптирип турган аныяк оолдарны херектиң ылап шынын илередип тыпкыже, хол үжүүбиле салып үндүрген. Харыысалгалыг ажылдакчыларны долаага алгаш, бир хонук тудуп келген деп чугаа үндезин чок болган. Ол чугаа бадыткаттынмаан. Дамчыыр чугаа далай чалгыы дээри ол эвес-пе. Моон соңгаар «дидир-дидир» чугааны шеглетсивиссе черле артык эвес боор. Оон бичии-даа ажыы чок.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чылдың август 3-те үнген № 177 «Комсомольская правда» солунда Сергей Кузьминиң «Тыва: имиртинде өлүм» деп эгелиг үүлү парлаттынган. Ында мындыг одуруглар бар. «Республиканың иштики херектер министриниң бирги оралакчызы П. Бадюновту долаага алган. Көдээ Советтиң бажынынга ол ийи хонук олурар ужурга таварышкан, онза даалгалыг милиция отрядын ол суурже чоруткан. Тыванын корум-чурум камгалаар органнарының удуртукчуларының хөй кижилиг бөлүү аваа чеде берген. Ол удуртукчулар база-ла көдээ Советке бүзээлеттирип алган» деп бижээн. Бо үүлү бадыткаттынмаан.

Манай-оол ОЮН.
(«Шынның» тускай корр.).

Пионержи хөглүг чай

ЧУРУМАЛДЫГ ЧЕРДЕ ДЫШТАНЫЛГА

Уругларның канчаар дыштаныр, кандыг-кандыг солун үүлдерни кылып турарын сонуургаары-биле В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннарының уругларының дыштаныр турары «Таёжный» пионер лагеринче чорупкан бис. Ак-Довурак — Абаза аразының чазаглыг оруу-биле чоруп, 70 ажыг км эрткен соонда, каас-чараш бойдус чурумалдыг черде — Улуг-Актың Эңге-Белдирде пионер лагеринге чеде бердивис.

— «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннарының уруглары мында дыштаныр турар. Пионерлериниң дыштанырынга хөрек бүгү-ле үүлдер бар: оюн-тоглаа-даа доктаамал болуп турар, спортчу маргылдаалар-даа эртип турар, чангыс хүнүң походтары-даа солун болгулаан, аъш-чем-биле хандырылга-даа эки-дир. Уругларга-биле ажылдаар башкы кадрлар база четчир-дир — деп, «Таёжный» пионер лагеринин начальниги К. С. Даржаа чугаалаваш, пионер лагеринин ажыл-ижи-биле бисти тоныштырды.

— Лагеривисте 6 отряд бар, ында 6 вожатый ажылдап турар. Вожатыйларывысты Кызылдың педагогика институду чорудуп берген, олар физика-математика факультединиң студентилери-дир, мында практика эрттирип турарлары ол. Кижизидикчи башкыларывыс — Ак-Довуракты № 2 школазының башкылары. Коллектив ниитизи-биле эки ажылдап турар, уругларга солун оюннарны өөредип, оларны чалгааратпас, хөглүг дыштандырар дээш бүгү-ле күжүвүстү, мергежиливисти үндүрүп, ажылдап турар бис — деп, Клара Санааевна чугаалады.

«Таёжный» пионер лагериниң уруглары кожа-кожа туттунган 5 корпуста найыралдыг, смак-хөглүг чурттап, чайгы дыштанылгазын ажыктыг, солун кылдыр эрттирип турарлар. А башкыларның, эмчилериниң болгаш аске-даа ажылдакчыларның чурттаар корпустары база ангы-ангы. Комбинат-биле телефон харылгаазы чок болганындан, комбинаттың автобузу Ак-Довурак-биле ол аразында хүнүн-не маннап турар.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
Журналист.
Авторнуң фотозу.

ИХМ ПАРЛАЛГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Август 2-ниң хүнүнде республика девискээринге оперативтиг байдал нарын болган.

Каа-Хем районнуң Кундустуг суурунда Подгорная кудумчузунда бажынга арагалашкын болган. Оон үезинде үнген алгыш-кырыштың түнелинде 46 харлыг К. Н. Кадниковту үш черде бижиктээн. Когараан кижиниң акызы 52 харлыг В. Н. Калников туттурган.

Туран хосрайда райсн эмнелгеринге Сушь суурдан 10 харлыг Мерген Салчакты аккелген. Ол хөрээнче болгаш солагай талакы эктинче боолаткан болган. Истелге чорун турар.

Эрзин суурдан ырак эвесте шөлге тыва национальдыг ийи эр кижи 17 харлыг уругну күштеп чазарлаан. Оон соонда сну машинага олуртуп алгаш, Тес-Хем райсиче аппарган. Ук уруг дилээшкинге турган. Истелгени чорудуп турар.

Ол хүн 24 шактан 05 шак чедир үеде билдинмес кижилер Улуг-Хем районда «Куш-ажылдың хостуу» совхозтуң кенторазының сонгалын ажыдып киргеш, дуулгуурлер таарыштырып тургаш, бухгалтерия өрээлинче кире бергеш, сейфти үрээш, 34 муң рубльди оорлаан. Шалыпкын истелге бөлүү ажылдап турар.

Бир хүн дургузунда Кызылга 8 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген. Август 2-де 18 шак үезинде 12 харлыг Саша Гудиктин шагын үптеп аппарган. Ол дугайын милицияга оолдун аваазы М. А. Гудик дыннаткан. Кызылдың ,пазы четпээн чурттакчылары Мерген Бегзи биле Эрес Дун-Саган туттурган.

16 шак үезинде № 14 школаның девискээринге тыва национальдыг үш оол Р. Н. Науменконун акшалыг сумказын ушта тыткаш, четтирбейн барганнар. Истелге чорун турар.

Кызылда Дзержинская кудумчузунуң 19 дугаарлыг бажынының 1-ги квартиразының шоочазын үреп киргеш, эт септи оорлаан. Ол дугайын квартираныңээзи Ю. С. Хертек дыннаткан. Ол-ла бажыныың 2 дугаар квартиразы (ээзи Теткевич) база оорлаттырган. Бо ийи квартираның оорлаашкынылга каразыттырын турар Кур-Чер суурнуң чурттакчылары 21 харлыг Герман Монгуш биле 26 харлыг Владимир Ондар олар тут-турган.

Янзы-бүрү элдеп эзин дамчыыр чугааның тыптып келбези-биле дараазында фактыларны дыннаттывыс. 8 шак үезинде Калинин кудумчузунга 76 харлыг И. Е. Чижиковтуң өлүг мага-бодуу тывылган. Эттел, соп өлүг геннинин демдектери чок.

Август 2-де республиканың эмнелгезинге Кызыл хоорайның 35 харлыг чурттакчызы М. М. Рыккевичиниң экизин ге, чок апарган. Баштайгы истелгеден тодараары болза, ол бажынынга А. Ф. Суханов дээр кижи-биле арагалап турган болган. Ийи кижиниң аразынга болган алгыш-кырыштың түнелинде М. М. Рыккевич балкондан боду шурай берген. Истелге чорун турар.

Август 1-нин дургузунда болган кем-херек үүлгедиишкининериниң дыннадыында Туран хоорайның эмнелгезинге боолаткан Г. Я. Тихоновичиниң дугайында бижээн турган бис. Ук хамаатыны боолаан кижилерни милицияның ажылдакчылары илередип тыпкан. Олар кайда-даа ажылдаабайн турар 20 харлыг Аркадий Самороков биле 17 харлыг Алексей Куулар болган. Сыын остуруп турар совхозтуң девискээринде чурттап турарлар.

Мария КУЗЬМИНА.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин шиптирип-биле тургустунган № 2 депутаттар бөлүү корум-чурум камгалалының № 1 пунктузунуң бажынында ажылдап турар. **Оон адрези:** Дружба кудумчузу, 15.

Бо бөлүктүң составында Тыва АССР-ниң улус депутаттары Г. Я. Эпп, А. И. Канунников, Кызыл хоорай Совединин улус депутаттары Ю. Ш. Ондар, Л. И. Есеевчук, В. Г. Каблуков, Н. В. Солдатов, М. А. Ондар, Н. Г. Собко, Т. И. Первухина, И. И. Чакстин, В. И. Лавриненко, Г. И. Гостева, В. В. Березин, В. Г. Мананников, В. С. Захаров олар кирип турар.

Соңгукчуларны пятница санында 18 шактан 20 шакка чедир хүлээп алыр. Телефон № 2-60-13.

* * *

№ 6 депутаттар бөлүү Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазының бажынында ажылдап турар. **Оон адрези:** Гагарин кудумчузу, 2 «а».

Тыва АССР-ниң улус депутады В. Д. Тавберидзе соңгукчуларны айның бирги субботазында 10 шактан 14 шакка чедир хүлээп алыр.

ТВ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АВГУСТ

Понедельник

АВГУСТ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.45 Барымдаалыг фильм. 10.05 «Делегейни дескиндир». 11.05 «Ол болган... болган...». 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30—13.10 «Ye». 16.15 Уругларга фильм. «Келир үениң аалчызы». 17.20 Аас чогаал байырлалы. Аас чогаалдың II делегей фестивалы. 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 И. Л. Андрониковтуң рассказтары. 22.30 «Балет... балет...». 23.30—23.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 А. Линдгрен — «Хенгибей база сери кырында чурттап турар Карлсон». Фильм-шин. 9.50 «Мюзиклдер, мюзиклдер». 10.20—11.55 Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер. «Кыргын-ача болгаш бичии барабанчы». «Бистиң сылдыстарывыс». «Аист оглу». 16.00 Чаагай сеткилдин оюннары. Хоккей. 21.00 «Ye». 21.30 Чаагай сеткилдиг оюннары. Фигурлуг чуңгулаашкын. 23.30 Коллаж. 23.35 Шоу-программа. 00.35—01.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

18.00 «Салгынчыгаш». Школачыларның чайгы дыштанылгазы. «Тинделге» совхозтан чазалга. 19.40 Киножурнал. 18.50 Медээлер. 18.55 «Тыва черде». Программада: «Мал чеми белет: кээри — хүнүүн сагыш салыышкыны». «Профессионал амыдыралы». «Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң лыннадыы». Медээлер. 19.30 Чарладдар. 19.40 Барымдаалыг фильм.
МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 «Композитор Никола Павлович Будашкин». 21.15 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Шолоховтуң чазы». (Донда Ростов).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Барымдаалыг фильм. 18.30 «Ye». 19.00 Улут кижилерге мультфильм. 19.10 Концерт. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АВГУСТ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.45 Барымдаалыг фильм. 10.05 «Делегейни дескиндир». 11.05 «Ол болган... болган...». 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30—13.10 «Ye». 16.15 Уругларга фильм. «Келир үениң аалчызы». 2-ги сериязы. 17.20 Аныяктар аразынга теннисте Европаның X юбилейдиг чемпионады. 17.45 Мультфильм. 18.00 «Үениң судалы-90». «Бис болгаш экономика». 18.30 «Ye». 18.55 «9-ку студия». 19.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Сес». Литературжу уран-чечен программа. 23.30 «Фрогз джаз-бенд» (Голландия) Москвада». 00.00—00.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Чалыы көрүкчу театры». «Тывызык». «Харыызы». Телешин. 10.15 А. Дольский ырлаар. Фильм-концерт. 10.45 Ритмиг гимнастика. 11.15—12.25 «Частың он чеди шинчизи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.00 РСФСР-ниң хоорайларының телестудиялары. Хаба-ровск телестудиязының программазы. 18.00 Ритмиг гимнастика. 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: «Чугула интервью». «Дүжүт-90». Медээлер. 19.30 Медээлер. 19.35 Чарладдар. 19.40 Барымдаалыг фильм.
МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 М. Суворова ырлаар. 20.40 Л. Бакрадзе режиссериуң фильмнери. «Мравалжамнер», «Мени чараш кылыптынар». 21.40—00.15 Аныяк эстрада ыраажыларының 5-кү бүгү-эвилел телеконкурузу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Барыын Украинаның аныяктарының нарын айтырыларының дугайында. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

АВГУСТ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 9.45 «Сес». Литературлуг уран-чечен программа. 11.45 Мультфильм. 12.30 «Теле-ЭКО». Журнал. 12.30—13.10 «Ye». 16.15 Уругларга фильм. «Келир үениң аалчызы». 3-кү сериязы. 17.20 Хөгжүм эртишези. С. Рахманинов. Концерт. 18.00 «Политиктиг чугаалар. 18.30 «Ye». 19.00 «Беш чүс хүнүн бирээзи». 19.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Коллаж. 21.35 «Юрий Гуляев дугайында чугаалар». 22.50 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 00.05—00.30 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.45 Барымдаалыг фильмнер. 9.15 Фильм-концерт. «Диспей болгаш клоун». 10.00 «Будильниктин» арыннарынган. Уругларга дамчыдылга. 10.30 «Найыралдың хороводунда». 11.20—12.30 «Частың он чеди шинчизи». 2-ги сериязы. 17.00 Г. Малер. Симфония № 6. 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Тыва черде». Программада: «Август 12— Тудугжулар хүнү». «Улус депутадының индири». «Хөрээжиннер чөвүлелдери болгаш будуруглер». Медээлер. 19.35 Медээлер. 19.40 Чарладдар.
МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 «Вертикаль». Барымдаалыг фильм. 20.30 Аныяк эстрада ыраажыларының 5 бүгү-делегей фестивалы. Төнчүзү. 23.00—00.55 Бут бөмбүү. ССРЭ маргылдаазы. «Спартак»—«Шахтёр».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 «Зона, азы База катап Асеевтиң идеязының дугайында». 19.45—20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

АВГУСТ 9
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 9.45 «Бүгүдеге педагогика». 10.45 Концерт. 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30—13.10 «Ye». 16.15 Уругларга фильм. «Келир үениң аалчызы». 17.20 Аас чогаал байырлалы. Аас чогаалдың II делегей фестивалы. 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 И. Л. Андрониковтуң рассказтары. 22.30 «Балет... балет...». 23.30—23.55 Медээлер

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Барымдаалыг фильмнер. 9.00 Ниити ыры концерти. 9.30 «Түүден болгаш чүге». «Изумруттуг хоовайның илбичизи». 10.00 «Чаплиниана». Фильм-балет. 11.05 Ритмиг гимнастика. 11.35—12.40 «Частың он чеди шинчизи». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 16.45 Баскетбол. Делегей чемпионады. Эр кижилер. ССРЭ биле Аргентинаның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Уругларга фильм. 18.25 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Тудугжулар хүнүнге. «Чөөн-Хемчиктиң ажыл-ишчи хүннери». Күш-культурлуг хүнүнге. Медээлер. 18.55 Медээлер. 19.00 «Бодаалдаа белдири». Улус депутаттарыбиле ужуражыышкын.
МОСКВАДАН

19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 Соня Казарян ырлаар. (Австрия). 21.10 М. Шизгел — «Машинистка-лар». Телешин. 23.00—00.55 Бут бөмбүү. ССРЭ маргылдаазы. «Динамо (Москва) — ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 Боодалга спортунга делегей маргылдаазының хүн демдеглели. 18.30 «Ye». 19.00 Экология дугайында чугаалар. 19.45—20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

АВГУСТ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 10.10 И. Л. Андрониковтуң рассказтары. 11.10 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 11.55 Фильм-концерт. 12.30—13.10 «Ye». 16.00 Уругларга фильм. «Келир үениң аалчызы». 5-ки сериязы. 17.05 Мультфильм. 17.25 Барымдаалыг фильм. 17.45 Аас чогаал коллективтериниң концерти. 18.30 «Ye». 19.00 Концерт. 19.15 Депшилге. Информация. Реклама. 19.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Коллаж. 21.35 «ИХМ-ниң медээлери». 21.45 «Ференц Лист». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 23.20 «Ол болган... болган...». 23.40 «Ивнстер-90». Шоу-программа. 01.40—02.05 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Булактар». 8.50 Барымдаалыг фильмнер. 9.20 «Савойяга болган бал». Уран-чечен фильм. 11.30—12.45 «Частың он чеди шинчизи». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 17.00 «Буян чедирилгези бөгүн. Амгы үеде».

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.45 Медээлер. 18.50 Медээлер. 18.55 Чарладдар. 19.00 Тыва телевидение чаган тур. Аныяктар видеоканалы.
МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар чаштар!». 20.15 «Бүгүдеге спорт». 20.30 Аныяк эстрада ыраажыларының 5 бүгү-эвилел конкурузу 23.00—23.20 Боодалга спортунга делегей маргылдаазының хүн демдеглели.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Мультфильм. 19.10 Владимир Спиваков болгаш «Москваның виртуозтары». «Тольяттиге үш хонук». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштр!».

Суббота

АВГУСТ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута 8.30 Бистиң садыыс. 9.00 Кижи. Чер. Октаргай. 10.00 «Партнер». Коммерция медээлизи. 10.30 Иркутскиниң чурумалдары. 11.20 Телекоуруг «Москва—Мельбурн». 12.10 Уругларга фильм. «Пеппи Узун Ук. 1-ги сериязы. 13.15 «Дириг амытаннар оранында». 14.15 «XXI чүс чылда наркотиктер турбес». «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы» дамчыдылга капсырылга. 16.00 «Кым кымыл». Президент Чөвүлелиниң кежигүннери киржир. 17.15 А. Барыгинниң концерти. 17.40 «Делегей панорамазы». 18.30 «Шерлок Холмс биле доктор Ватсонуң ужуралдары». 1-2 сериялары. 21.00 «Ye». 21.30 ССРЭ чазаанда. 21.40 «Кинопанорама». 23.10 Концерт. 00.15—00.40 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Татар телевидение программазы. 9.00 «Чер дээш бистиң дүвүреливис». «Салгаашкын». Барымдаалыг фильм. 9.20 «Овур-хевир». Үстүкү класс өөреникчилериге литература дамчыдылгазы. 10.05 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. «Марафон» Барымдаалыг фильм. 10.30 Дагестан телевидениниң программазы. 11.35 «Өг-буле». Телепрограмма. 12.35 Мультфильм. 12.45 «Планета». Делегей программазы. 13.30 «Совет Россия». Видеоканал. 16.15 «ХТК-90». Сезонунуң бирги ужуражыышкыны. Одессаның Куруне университединиң база Москваның даг институ биле Москваның кан болгаш холуксаалар институдунуң каттышкан командаларының ужуражыышкыны. 17.55 «Марий Эл» ансамблиниң концерти. 18.45 Депшилге. Информация. Реклама. 19.15 Баскетбол. Делегей чемпионады. Эр кижилер. ССРЭ биле Канаданың шилиндек командалары. Чапсарда (20.00) — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 «Ye». 21.30 А. К. Толстой — «Федор Иоаннович хаан». Фильм-шин. 00.50 Боодалга спортунга делегей маргылдаазының хүн демдеглели. 01.05—02.30 Дунеги сеанс. «Маскалыг, костюмнуг». Уран-чечен телефильм. «Полиция телефону 110» деп бөлүктен.

Воскресенье

АВГУСТ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Адачурттунга бараан болуру». 11.00 Эртенги хөгжүмнүң концерти. 11.30 «Аянчорукчулар клуву». 12.30 «Кадыкшыл». 13.15 «Хөгжүмүг киоск». 13.45 Уругларга фильм. «Пеппи Узун Ук». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 14.50 Чурукчу Леонид Гусактың хүн демдеглелдеринден. 15.00 «Дилээшкин». 15.30 Концерт. 16.15 «Көдээден дамчыдылга». Панорама. 17.30 «Марафон-15». 19.00 Улуг-хүн кинозалы. Мультфильм. 19.30 «Шыпшыңче көвүүг». Уран-чечен фильм. (АКШ). 21.00 «Ye». 21.30—00.40 Аныяк эстрада ыраажыларының V бүгү-эвилел конкурузу. Хаашкыны база лауреаттарның. дипломантыларының гала-концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Улусчу хөгжүмнүң концерти. 8.30 Делегейниң тайбың марафону. 11.00 «Овур-хевир». Үстүкү класс өөреникчилериге литература дамчыдылгазы. 12.30 «Дем каттыжылгазы». Видеоканал. 16.00 «Аян-чорукчулар клуву». 17.00 «Совет Россия». Видеоканал. 19.30 Мультфильм. 19.50 Ийби-шидилиг аас чогаал ансамблиниң концерти. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Г. А. Сотсков чурукчунуң ажылларының делгелгези. 21.00 «Ye». 21.30 «Варшаваның көге-буталары». Уран-чечен фильм. (Польша). 22.40—23.10 Боодалга спортунга делегей маргылдаазының хүн демдеглели.

КИНО

АВГУСТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Поющая раковина» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00. Видеозалга: «Человек с бульвара Капуцинов» 9.30, 11.30, 13.30, «Серебряная пуля» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Полет навигатора» 9.20, 12.50, «Юнга со шхуны «Колумб» 11.10, 14.40, «Колония Ланфнер» 16.30, 18.50, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Где 042» 11.00, «Заклятие долины змей» 13.40, 17.40, «Данди по прозвищу «Крокодил» 15.40, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Капитан «Пилигрима» 10.00, «Преступление Антуана» (16 хар четпээннер кирбес) 12.00, 13.50, 15.40, 17.30, 19.20 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Большой» (АКШ) 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Улыбка солнца» 13.00, «В городе Сочи темные ночи» 14.30, 17.10 шактарда.

АВГУСТ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Кокон» (АКШ) 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, 19.30. Видеозалга: «Ложная клятва» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, «Последний экзамен» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.20, 12.00, «Пугала» 10.40, 13.20, «Поющая раковина» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Лестница» 13.40, 17.40, «Колония Ланфнер» 15.40, 19.40 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Короткий фильм о любви (Польша) 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Большой» 17.30, 19.30 шактарда.

667000 Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ өөренмиг — 3-34-26; ◆ чарымсаалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-96; Киндистер ◆ газетайжы амыдыралы — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет хуралы — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетөө — 3-34-49; 3-36-73; ◆ аграмедаалыг — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чаваа киндаан — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ удурукчулар — 2-27-41; ◆ солун келбейн бар — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катал үнер
Хемчээли 2 парлалга ямаль
Тиражы 28000 экз

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле куруне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1

Чагыг № 462.

Индекс 54241